

ALİ HAYDAR EFENDİ'DE VÂKIFIN ŞARTLARI (ŞART-I VÂKIF)*

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AKMAN**

CONDITIONS OF ENDOWMENT FOUNDER IN ALI HAYDAR EFENDI

Makaleye Atıf

Klasik Usul: Akman, Ahmet: Ali Haydar Efendi'de Vâkıfın Şartları (Şart-ı Vâkıf), Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 26, S. 3, 2018, s. 45-86.

APA: AKMAN, A. (2018). Ali Haydar Efendi'de Vâkıfın Şartları (Şart-ı Vâkıf). Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 26 (3), 45-86. DOI: 10.15337/suhfd.485127.

* **Yayın Kuruluna Ulaştığı Tarih:** 19.11.2018

Kabul Edildiđi Tarih: 10.12.2018

DOI Numarası: [10.15337/suhfd.485127](https://doi.org/10.15337/suhfd.485127)

** N. Erbakan Üniv. Hukuk Fak. Öğr. Üyesi.

E-mail Adresi: aakman@konya.edu.tr

ORCID ID: [0000-0002-8697-1662](https://orcid.org/0000-0002-8697-1662)

ÖZ

Klasik fıkıh kitaplarının kendi sistematığı içerisinde ele alınan vakıflar konusu, 19. Yüzyıl sonlarına doğru meydana gelen kanunlaştırma anlayışının da etkisiyle daha yerli ve İslâm Hukukuna dayalı kanun yapma düşüncesi ile yapılan bazı çalışmalar arasında yerini almıştır. Bu meyanda Osmanlı ve Mısır'da yapılan son derece değerli çalışmalar olmuştur. Bunlardan özellikle Ömer Hilmi'nin yazmış olduğu "İthâfü'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf" ile, Mısır'da Kadri Paşa'nın hazırladığı "Kânunu'l-Adl ve'l-İnsâf fi'l-Kazâi alâ Müşkilâtî'l-Evkâf" resmi olarak yürürlüğe girmemiş olsalar da, uygulamada kendilerinden yargıda ve diğer alanlarda istifade edilmiştir. Onlardan daha sonra ve özellikle Ömer Hilmi'nin kitabına vurgu da yaparak, öncekilerin eksiklerini ve zaman içerisinde oluşmuş güncelleme ihtiyacını da karşılamak üzere Mecelle şârihlerinden Ali Haydar Efendi, "Tertîbü's-Sunûf fi Ahkâmi'l-Vukûf" adlı diğerlerinden daha kapsamlı eserini kaleme almıştır. Ele aldığımız vâkıfın şartları bahsi de kitaplarda konunun ilgilendirdiği alanlara göre farklı yerlerde ele alınmış olmakla birlikte, ağırlıklı olarak müstakil iki fasılda işlenmiştir. Başta "Tertîbü's-Sunûf" olmak üzere bahsettiğimiz diğer iki kitapla da mukayese edilerek, ilgili hukuki literatürün de yardımıyla şart-ı vâkıf konusu ele alınmıştır. Vakıf kurucusunun şartlarının şer'i hükümlere uygun olması aranmakla beraber, bazı hallerde şartların geçersiz addedilerek vakfın devamına imkan veren veya maslahat gereği şartlara uyulmaması mümkün olan haller ortaya konulmaya çalışılmıştır.

ANAHTAR KELİMELEER: İslâm-Osmanlı Vakıf Hukuku, Şart-ı Vâkıf, Batıl Şart, Hukuki İşlem.

ABSTRACT

The subject of the foundations dealt with within the own systematic of classical fiqh books, has taken its place among some studies with the idea of making law based on domestic and Islamic law with the effect of the legalization approach towards the end of the 19th century. Inter alia, there were highly valuable studies which were studied in Ottoman Empire and Egypt. Especially "İthâfü'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf" written by Ömer Hilmi and "Kânunu'l-Adl ve'l-İnsâf fi'l-Kazâi alâ Müşkilâtî'l-Evkâf" written by Kadri Pasha in Egypt, which did not go into effect officially, were benefited in practice, jurisdiction and other areas. After that Ali Haydar Efendi who was one of the Mecelle's commentator wrote "Tertîbü's-Sunûf fi Ahkâmi'l-Vukûf" which is more comprehensive than others by especially emphasising Ömer

Hilmi's book in order to complete former book's deficiency and cater for updating need. Conditions of the foundation were adressed in different places and were discussed in two separate part in this book. In this paper, with the help of law literature about conditions of the foundation, it was adressed two exceptional case on condition that conditions of the "waqf" founder have to conform to the sharia law by comparing with Tertîbü's-Sunûf fi Ahkâmi'l-Vukûf, Kânunu'l-Adl ve'l-İnsâf fi'l-Kazâi alâ Müşkilâtî'l-Evkâf and İthâfû'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf. First of those is standing of foundation by quashing to conditions. Second one is circumstances that it is possible that conditions are not conformed in accordance with the affair of the foundation.

KEY WORDS: *Islam-Ottoman Waqf Law, Condition of Waqf Founder, Unlawfull Condition, Legal Transaction.*

I. Hukuki İşlemler ve Vakıflarda Şartlar

Genel Olarak

Her hukuki işlemin, gerekli kurucu unsurları ile tamamlandıktan sonra sağlamaya çalıştıkları hukuki sonuçları vardır. Örneğin alım-satım ve kira sözleşmelerinin hukuki sonuçları, mal yahut menfaat ile bedelin el değiştirmesidir. İki yahut tek taraflı ve farklı nitelikteki sözleşmelerin mahiyetlerine uygun sonuçlara ulaşmak hususunda tarafların gayret sarf etmeleri, onların gerçekleşmelerini zorlaştıracak veya imkansız kılacak davranışlardan sakınmaları gerektiği gibi, bu olumsuz hukuki sonucu doğurabilecek sözleşmeye uygun olmayan şartları başlangıçta veya sonradan ortaya koymamaları gerekir. Taraflar sözleşme ile beraber bazı şartları (*ca'li şartlar*) ileri sürüp üzerinde anlaşabilirler. Hz. Peygamber (s.a.) de: "Müslümanlar şartlarıyla bağlıdırlar; Ancak, bir haramı helal veya bir helali haram kılan şart hariç."¹ buyurmuştur. Bu şartların ileri sürülmesinde mezhepler arasında çeşitli genişlik ve esneklik farklılıkları olmakla birlikte, sözleşmenin gereğinden olan, bunu destekleyen veya örfte geçerli şartlar, genellikle sahih şartlar olarak kabul edilirler.² Bu şartlardan önemli bir kısmı

¹ Tirmizî, Ahkâm, 17.

² İbn Âbidîn, Mecmûatü Resâil-i İbn-i Âbidin, c.I-II, Dersâdet 1325, II, 121; İbn Kayyim el-Cevziye, Muhammed b. Ebi Bekir (ö.751), İ'lâmü'l-Muvakkîn, thk. Muhammed Abdüsselam İbrahim, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye, I. Baskı, c.I-IV, Beyrut 1411/1991, I, 239; Hallâf, Abdülvehhâb, İlmü Usûlî'l-Fıkıh, Dârü'l-Müttehîde,

diğer şartlara da uymak kaydıyla, sözleşmenin kurulmasına ve yürütülmesine engel değildir. Bir kısmı ise, sözleşmeye esaslı zarar verirler ve onlarla sözleşmenin yürütülmesi mümkün olmaz. Bu sonuncunun derhal iptal edilerek, sözleşmeye devamın bunlarsız sağlanması gerekir. Ancak bir kısım şartlar daha vardır ki, bunlar sözleşmenin kurucu şartlarına aykırıdır.³

Vakıflar da bir hukuki işlem olarak kurulurken kurucusuna, vakfedilen mala ve vakıftan yararlananlara dair sözleşme gereklerine uygun olmalıdır. Mütekavim olmayan (*şer'i-hukuki olarak mal kabul edilmeyen*) bir malı vakıf yapmak, vakfın te'bîd (*daimilik*) ve bağlayıcılık (*lüzûm*) anlayışına aykırı şartlar ileri sürmek, ehil olmayan vakıf kurucusunun vakıf kurması uygun olmayan şartlara örnek olarak verilebilir.⁴ Bunlar varken sözleşme kurulmuş olmaz. Bunlar naslara ve şer'i ahkâma aykırı olan şartlardır.⁵ Bunlar sonradan ortaya konsa dahi genellikle sözleşmeye o safhadan sonra devam imkanı kalmaz.

Dımaşk 1992, s.119-120; Ebu Zehra, Muhammed, Muhâdarât fi'l-Vakf, Câmîatü'd-Düvelî'l-Arabiye, Matbaat-ü Ahmed Ali Muhaymire, yy. 1959, s. 156; Bilmen, Ömer Nasuhi, Hukûk-ı İslâmiyye ve Istîlâhâtı Fikhiyye Kâmûsu, Bilmen Yay., İstanbul 1969, VI, 23; Karaman, Hayrettin, Mukayeseli İslâm Hukuku, (c.I-III), İz Yay., 9. Baskı, İstanbul 2016, II, 183 vd.; Mecelle, md.186-189; Ali Haydar Ef., Dürerü'l-Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm, c.I-IV, 3.Baskı, İstanbul 1330, I, 291-292.

³ Eren, Fikret, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 22. Baskı, Yetkin Yay., İstanbul 2017, s. 1196; Akıntürk, Turgut, "Şart ve Mükellefiyet Kavramları Üzerine Bir İnceleme", AÜHFD, 1970, c.27, sy.3-4, s. 221 vd.; Berki, Ali Himmet, Vakıflar 1946, s. 82; Savaş, Abdurrahman, "Network Marketing", II. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi "Günümüzdeki Meseleler", (15-19 Ekim 2015), KTO Karatay Üniversitesi Yay., Konya Aralık 2016, s. 60-61.

⁴ İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddin Muhammed b. Abdülvahid, Fethü'l-Kadîr, Dârü'l-Fikir, c.I-X, yy. ty, VI, s.214; Hilâlü'r-Rey, Hilâl b. Yahya b. Müslim el-Basri, Ahkâmü'l-Vakf, thk. Halid Abdullah eş-Şuayb, I. Baskı, Garas Yay., Kuveyt 1435/2014, s. 149, 150; Zerka, M. Ahmed, Ahkâmü'l-Evkâf, II. Baskı, Dârü Ammâr, Amman 1419/1998, s. 143; İbyânî, Muhammed Zeyd el-İbyânî Bey, Kitabü Mebâhisi'l-Vakf, II. Baskı, Mısır 1330/1912, s. 7 vd., 32; Fetâvây-ı Kadihân (Hâniye), Diyarbakır 1310, (el-Fetâva'l-Hindiye kenarı), III, 336; Ebu Zehra, Muhâdarât, s.161; Yeken, Zühdî, Ahkâmü'l-Vakf, I. Baskı, Matbaatü'l-Asriye, Beyrut ty, s. 204, 205; Ahmed İbrahim Bey-Vasil Alaüddin Ahmed İbrahim, Mevsûâtü Ahkâmi'l-Vakf Ala'l-Mezâhibi'l-Erbaa, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, Kahire 2009, s.129; Tertîb, md.203 vd., 266, 307, 308; Hatemi, Hüseyin, Önceki ve Bugünkü Türk Hukuku'nda Vakıf Kurma Muamelesi, İstanbul 1969, s. 83, 96; Berki, Vakıflar, İkinci Tab'ı, İstanbul 1946, s. 48 vd.

⁵ Bkz. Buhâri, Şürût, 17,19; Müslim, Vasiyye, 15.

İleri sürülen şartlardan sözleşmeyi ifsat etmeyenlerin ise kendiliğinden geçersiz olduğu kabul edilerek veya geçersiz kılınarak sözleşmeye devam mümkündür.⁶ Bazı şartlar vardır ki, bunlar sözleşmenin kuruluşuna engel olmaktadır. Ortada geçerli sıhhatte bir sözleşme yoktur. Ancak bir zaman geçmiş olmasıyla korunacak bazı haklar ortaya çıkabilmekte, bu fiili duruma ilişkin münferit, dikkate alınması gereken sorumluluklar olabilmektedir.⁷ Buraya kadar belirttiğimiz hususlarla pozitif hukukta sözleşmelerle ilgili yokluk, butlan ile iptal edilebilirlik nazariyelerinin bakış açıları farklılıklar olmakla beraber genel çerçevede birbirine benzer mahiyettedir.⁸

Vakıflarda en önemli konularından birisi vâkıfların şartları ve bunlara uyulup uyulmaması hususudur. Vakıflar çeşitli sebep ve maksatlarla kurulmakta ve her vâkıf vakfı üzerindeki bu iradesinin de devamını arzu etmektedir. Aksi düşünce toplumdaki vakıf kurma iradesini teşvik edici olmaz. Bu konudaki temel kaide, başta hukuka ve vakfın maslahatına uygunluktur.⁹

Genellikle tek taraflı bir hukuki işlem¹⁰ olarak kabul edilen vakıf kurma işlemi ile sağlanmak istenen sonuç, vakfın kuruluş gayesi ve hedeflerine ulaşmak için belli bir malın vâkıfın mülkünden çıkarılarak, bahse konu gayeye tahsis edilmesidir. Günümüz mer'î hukuk sistemlerinde belli bir gayeye

⁶ Ebu Zehra, Muhâdarât, s. 162; Fetâvây-ı Kadîhân, III, s. 337; Tertîb, md. 336; Berki, Vakıflar (1940), s. 46 vd.; Kaşıkçı, Osman, "Eski Hukukumuzda Takyidi Şarta Bağlı İşlemler", Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1997, c. I, sy. 1, s. 234-236; Kaşıkçı, O., "Şart", DİA, c. 38, s. 366-367.

⁷ Bkz. Mecelle, md. 370-373; Ali Haydar Ef., Mecelle Şerhi, I, s. 617-618; Ebu Zehra, Muhâdarât, s. 155 vd.; Çeker, Orhan, Fıkıh Dersleri-1, Tekin Kitabevi, 9. Baskı, Konya 2016, s. 65 vd.

⁸ Oğuzman, Kemal M.-Öz, Turgut, M., Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Cilt-1, Gözden Geçirilmiş 14. Bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul 2016, I, s. 175 vd.; Eren, F., Borçlar Hukuku Genel Hükümler, s. 349-350; Kılıçoğlu, Ahmet M., Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Genişletilmiş 20. Bası (Yeni Borçlar Kanununa Göre), Turhan Kitabevi, Ankara 2016, s. 98-102; Krş. Savaş, Abdurrahman, İslâm Hukuku ve Türk Medeni Hukukunda Evlenmenin Hükümsüzlüğü ve Hukuki Sonuçları, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 19-26; Apaydın, H. Yunus, İslam Hukukunda Hukuki İşlemlerin Hükümsüzlüğü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1989, s. 99, 100, 104, 145, 146.

⁹ Berki, Vakıflar (1946), s. 81.

¹⁰ Hatemi, Vakıf Kurma Muamelesi, s. 41.

özgülenen ekonomik değere sahip, yeterli miktardaki mal ve haklar, oluşturulan mal topluluğu tüzel kişiliğine tahsis edilerek bu sonuç sağlanmaktadır. İslâm Hukukunda tüzel kişilik kavramının maddi kriterler bakımından genellikle var olduğunu, ancak kurumsal tüzel kişilik anlayışın zaman içerisinde olgunlaştığını belirterek, vâkıftan çıkan mülkiyetin akibetinin tartışma konusu olduğunu ifade edelim.¹¹ Hayır ve iyilik yoluyla Allah'a yaklaşma (*kurbet*) kasdıyla kurulan vakıf, bu gayeyi gerçekleştirmek için oluşturulan varsayılan (*mefrûz*) bir mal topluluğu şahsiyeti olarak vakıf malın sahibi olarak düşünülebilir.¹²

Her vakfın kendi gayesini gerçekleştirmeye yönelik şartlar, açıkça zikredilme bile var olduğu düşünülür. Hukuka uygun şartlara göre kurulmuş vakıfların, mütevellisinden, her kademedeki görevlileri, bunlara uygun hareket ederek vakfın gaye ve hedefine ulaşması için gayret sarf etme borcu altındadırlar. Velâyet-i âmme yetkisini haiz hâkim ve tarihi süreç içerisinde duruma göre yetkili diğer bazı kamu görevlileri de bu sorumluluğu üstlenirler. Ancak bazı durumlarda vakıf kurucularının bunlar dışında bir kısım özel şartlar öngörmesi de söz konusu olabilmektedir. Burada da kriter, şer'i ahkâma, hukuki mahiyete uygunluk, vakfın maslahat ve faydasına hizmet ediyor olmaktır.¹³ Vakfedenin öngörmediği yeni şartlar gerekli olduğunda hâkim tarafından özellikle tevliyetle¹⁴ dair tamamlayıcı ve yeni ilave uygulamalar geliştirilmesi hep mümkün olmuştur. Vakıfta değiştirilemez ve muhalefet edilemez şartlar tevliyetle ilgili olmayıp,¹⁵ vakıftan yararlananlar, yararlanma şekli ve istihkakların dağılımıyla alakalıdır.

Başlangıçta konulmuş olan şartların vakfın maslahatına uygun olma özelliği de zamanla kaybolabilir yahut dönem ve münferit hadiseler itibariyle, geçici olarak buna hizmet etmeyebilir. Yeni durumlara uyumlu hale

¹¹ Hatemi, Vakıf Kurma Muamelesi, s. 76-77.

¹² Miskavî, Ömer, Nizâmü'l-Vakf ve Ahkâmühü's-Şer'iyetü ve'l-Kanuniyetü, Takdim Vehbe ez-Zuhayli, Dârü'l-Fikir, Dimaşk 1431/2010, s. 177-178; Hatemi, Hüseyin, Medeni Hukuk Tüzelkişileri I, İstanbul 1979, s. 54.

¹³ Berkî, Vakıflar (1946), s. 81-82.

¹⁴ Tevliyet vakfın yönetimini anlatan bir kavram olarak kullanılmaktadır. Bu yönetim yetkisine sahip kişiye mütevellî denmektedir. Mütevellî; "Umur ve mesâlih-i vakfi şurûtu vakfiye ve ahkâm-ı şer'îye dairesinde idare ve rüyet için tayin olunan kimsedir." Tertîb, md. 103.

¹⁵ Tertîb, md. 408; Berkî, Vakıflar (1940), s. 87.

getirilebilmesi imkan ve yetkisinin vakfiyelerde¹⁶ vakıf kurucusu ve idareciler için öngörülmüş olması, vakıflarda sürekliliği ve dinamizmi sağlayan en uygun yöntemdir. Bu yetkinin olmadığı durum yahut zaruri hallerde vakfın maslahatına uygun çeşitli kararlar hâkim tarafından da verilebilmektedir.¹⁷ Ayrıca bazı özel şartlar ortaya konulmak istenebilir ki, bunlar bahsettiğimiz gibi kuruluşa engel olurlar.¹⁸ Bahse konu bütün bu şartlarla ilgili olmak üzere, genel kâidelere,¹⁹ teorik açıklamalarla birlikte münferit olaya özgü tespit ve çözümlere, klasik fıkıh kitaplarının vakıf bölümlerinde, vakıfla ilgili monografilerde ve bu çalışmada ele aldığımız tarzda tedvin edilmiş kanun kitabı türündeki eserlerde yer verilmiştir.²⁰

Uygulamada ortaya konulmak istenen şartlara çoğunlukla detaylı olarak vakfiyelerde yer verilmiştir. Kimler vakıftan yararlanacak, hangi esas ve oranlarda bu yararlanma gerçekleşecek, gelirlerden yapılacak harcamalarda sıra ve öncelikler, evlâda yapılan vakıflarda erkek ve kızların durumu, ilk evlattan sonrakiler konusunda kullanılan ibareler ve anlamları, bunların son bulması (*inkırâzı*) halinde vakıftan kimlerin yararlanacağı gibi hususlar her zaman önem arz etmiştir. Vakfın türüne ve gayesine uygun olarak, dâimilik vasfı da göz ardı edilmeyerek, gelecek nesillerin vakıf kurucusunun gerçek iradesini anlayıp, vakfın başlangıçta belirtilen gayesine ulaşmaya yardım edecek şekilde yorumlanıp uygulanması sürekli gözetilmiş hususlardandır. Vakıf terminolojisinde şartın bu bakımdan özel yeri ve kullanımı vardır. Vakfiyelerde evlada meşrût, fukaraya meşrût gibi vakfın yönelik olduğu gaye ve desteklemek istediği unsurlar için kullanılan bu ve diğer şartlar, ihtilafların çözümünde yargının çokça mürâacat ettiği terimlerden olmuştur.²¹

¹⁶ Vakfiye: Vâkîfın kuruluş beyanı ve hâkimin mürâfaası ile hükmüne dayanan vakfın kuruluş belgesi. Berki, *İstilah ve Tâbirler*, Ankara 1966, s. 57; bkz. Tertîb, md. 129.

¹⁷ Muhammed Kadri Paşa, *Kânûnu'l-Adl ve'l-İnsâf fi'l-Kazâi alâ Müşkilâti'l-Evkâf*, Tahkik; Ali Cuma Muhammed, Muhammed Ahmed Sirac, I. Baskı, Dârü's-Selam, Mısır 1427/2006, md. 209.

¹⁸ Ebu Zehra, *Muhâdarât*, s. 161.

¹⁹ Berki, *Vakıflar (ikinci kitap: Medenî Kanunda Tesis ve Vakıflar Kanunu Hükümleri)*, Birinci basılış, Ankara, Nur Matbaası, 1950, s. 29-30

²⁰ Berki, *Vakıflar*, Cihan Kitaphânesi, İstanbul 1940, s. 81 vd.

²¹ Akgündüz, Ahmed, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 3. Baskı, İstanbul 2013, s. 278-280; Öztürk, Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çevrevesinde*

Vakıf kuruluş işlemleri hukuken bağlayıcı olarak tamamlandığında vakıf şartları da artık yürürlüğe girmiştir. Bu safhadan sonra genel anlamda vakıf şartları, artık vâkif, mütevellî ve ilgili bütün taraflar öncelikli olmak üzere herkes için bağlayıcı olup, değiştirilmesi veya uyulmama imkanı son derece istisnai şartlara münhasır hale gelmektedir.²²

Bu çalışmamızda vakıflarda şartların mahiyeti ve bunlara ilişkin hükümler esas itibarıyla, resmi olarak yürürlüğe girmemiş olsa bile uygulayıcılar için yol gösterici mahiyetteki ferdi kanun tasarılarından biri olan Ali Haydar Efendi'nin "*Tertîbü's-Sunûf fi Ahkâmi'l-Vukûf*" adlı eserinin,²³ 26. fasıldaki (md. 840-866); "vakıf şartlarına uymanın lüzûmu" ve 27. fasıldaki (md. 867-882); "vakıf şartlarına muhalefetin caiz olduğu meseleler" başlıklı iki fasıl bağlamında ele alınacaktır. *Tertîb*'deki maddelerde atıfta bulunulan kaynaklara da diğer kaynakların yanında bakılmıştır. Bu arada "*Tertîb*" gibi bu alanda kanunlaştırma çalışmalarından olan Muhammed Kadri Paşa'nın "*Kânunu'l-Adl ve'l-İnsâf fi'l-Kazâi alâ Müşkilâti'l-Evkâf*" ve Ömer Hilmi Efendi'nin "*İthâfü'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf*" adlı eserlerinin ilgili bölümlerinden de istifade edilmiştir. Bu çalışmamızda Ali Haydar Efendi'nin eserinin esas alınmasında bahse konu diğer iki eserden kronolojik olarak daha sonra ve daha kapsamlı oluşu etkili olmuştur. Yazıldığı dönemde ortaya çıkan yeni durum ve hukuki meselelere çözümler getirmiş olduğu gibi, bazı eksik hususlar da tamamlanmak istenmiştir.²⁴ Bu arada yine istifade ettiğimiz benzer türde çalışmalardan olan ve birkaç baskıları da olan Elmalılı Hamdi Yazır'ın *İrşâdü'l-Ahlâf Fî Ahkâmi'l-Evkâf*,²⁵ Ebulûla Mardin'in *Ahkâm-ı*

Vakıf Müessesesi, Ankara 1995, s. 23; İbn Âbidîn, el-Ukûd'd-Dürriyye fi Tenkîhi'l-Fetâvâ'l-Hamidiyye, c.II, yy. ty, I, 140,143; Ali Haydar Efendi, *Tertîbü's-Sunûf fi Ahkâmi'l-Vukûf*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1337/1240, md. 883-889; Remî, Hayreddin b. Ahmed, *Fetâvây-ı Hayriye li Nefi'l-Beriyye*, c. I-II, Bulak 1273, s. 143; Dürrîzâde Mehmed Arif, *Netîcetü'l-Fetâvâ maan Nükûl*, İstanbul 1265/1849, Matbaa-i Amire, s.181.

²² Kadri Paşa, *Kânunu'l-Adl*, md.127 (s. 278); Akgündüz, Vakıf Müessesesi, s. 268; Hatemi, Vakıf Kurma Muamelesi, s. 65-66.

²³ Ali Haydar, *Tertîbü's-Sunûf fi Ahkâmi'l-Vukûf*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1337/1240; Özcan, Tahsin, "Ali Haydar Efendi Ve Osmanlı Vakıf Hukuku", II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri, İstanbul 2016, II, s. 298-299.

²⁴ Müellifin bu konuda kendi açıklamaları için bkz. *Tertîb*, s.4 (Önsöz şeklinde yazılan başlangıç kısmı).

²⁵ Bkz. Öztürk, N., Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar. TDV Yay., Ankara 1995, s. 227 vd.

Evkâf (1337/1338, 1338/1339, 1339/1340) ve Ali Himmət Berki'nin *Vakıflar* (1940, 1946, 1950) adlı eserleri de mukayese açısından zikredilmeye değerdir. Metinde Ali Haydar Efendi'nin eseri sadece "*Tertîp*" ismi ve madde numarası ile, diğer iki eser müelliflerinin isimleriyle, mesele ve madde numaralarıyla ve açıklamalar için ayrıca sayfa numaralarına işaret edilmiştir.

II. Vakıfta Şartlar

A. Mahiyeti

Yukarıda ifade ettiğimiz çerçevedeki bir hukuki işlemle birlikte vâkîf tarafından ortaya konulmuş bulunan şartların, vakfın mahiyet ve maslahatına uygun, gayesini gerçekleştirmeye elverişli olması gerekir.²⁶ Bu şartlar vâkîf tarafından kuruluş esnasında vakfiyede yer verilen ve vakfın işleyişi için hem vâkîfin kendisi, mütevellî ve hem de vakıflarda te'bîd (*dâimilik*) ve bağlayıcılık da göz önünde bulundurulduğunda, sonraki vakîf yöneticilerinin uyması gerekli vakfiyelerde yer alan genel ve bazen de özel şartlardır. Vâkîfin, mütevellînin ve içinde yaşanan toplumun bu şartların uygulandığı ve bunlara uyulduğunun kontrolünü yapmaları beklenir.²⁷ Vakıflarda teftiş ve denetimin en temel bakıldığı hususlar İslâm-Osmanlı vakîf hukuk tarihi boyunca vâkîfin şartları olmuştur. Denetimle görevli kişi ve kurumlar her sene denetledikleri vakîf muhasebelerinde şart-ı vâkîfa uyulmadığını tespit ettiklerinde, mütevellîleri ihtar etmekte ve duruma göre sorumlu tutmaktaydılar.²⁸ Vakfiyelerde yer alan şartlar aradan zaman geçtikten sonra bile vâkîfin gerçek iradesini ve vakfın gayesini anlamaya elveren ilk bakılacak belgelerdir. Burada gelirlerin tahsili, harcamalar, vakfın devamlılığına hizmet eden tamir, bakım ve koruma görevlerinin tanımlandığı, vakıftan istifade edenlere (*mürtezika*)²⁹ ne şekilde ödeme yapılacağı, vazifelerin³⁰ tespit ve

²⁶ İbn Âbidîn, *Reddül-Muhtâr*, IV, 433; Berki, *Vakıflar* (1946), s. 82.

²⁷ Döndüren, Hamdi, *İslâm Hukukuna Göre Günümüzde Vakîf Meseleleri*, İstanbul 1437/2016, s. 46.

²⁸ Berki, *Vakıflar* (1946), s. 30.

²⁹ Berki, *İstilah ve Tabirler* (Vakfa dair yazılan eserlerle Vakfiye ve benzeri vesikalarda geçen), Ankara 1966, *Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı*, s. 41.

³⁰ Vazîfe (ç. *Vezâif*); Vakıflarda vakfiye ile belirlenmiş görev ve hizmetler ile bunlara vakîf gelirinden ödenen takdir edilmiş maaş ve ücretleri anlatır. *Tertîb*, md. 115; Ömer Hilmi Ef., *İthâfû'l-Ahlâf Fi Ahkâmî'l-Evkâf*, Mektebetü Hukûk-ı Şâhâne, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1307, mes. 356; Berki, *İstilah*, s. 14; Başoğlu, Tuncay, "Vazife", *DİA*, c. 42, s. 580.

varsa farklılıklarının gözetilmesinin, maaşların ve borçların ödenmesi ile ilgili şartlar tespit edilerek ortaya konulmaktadır.³¹ Vâkif, vakıf kurma iradesinin kapsamını kendisi oluşturarak sürekli olmasını istediği hayrın çerçevesini oluşturduğu şart ortamıyla birlikte çizerek vakfiyede tarif eder. Vakfın sonraki yöneticilerinin vakfiyedeki şartları bilmesi ve bunlara nüfûzu gerekir.³² Vâkifin bu iradesinin yerine getirilmemesi halinde, insanlar için vakıf yoluyla sadaka-i câriye niteliğinde hayır yapmak arzusu yaygın bir şekilde oluşmaz.³³

B. Şartların Anlaşılması ve Yorumlanması

Vâkifin ortaya koyduğu şartları doğru yorumlamak kendisi için vakıf yapılan (*mevkûfun aleyh-meşrûtun leh*)³⁴ cihet³⁵ ve hak sahiplerinin haklarını korumak bakımından oldukça önem arz etmektedir. Yorumla ilişkin genel kaideleri A. H. Berki veciz bir şekilde özetlemiştir.

- “1. Hakikat mümkün olmayan yerde mecaza gidilir.”³⁶
2. İbareler kül halinde hüküm ifade eder.
3. Hilafına karine olmadıkça, mutlak, itlaki ile mukayyed, kayıdı üzerine cereyan eder.
4. Bir mefhum bir vasıf ile tavsif ve bir kayıt ile takyit olunursa, vasıf ve kayıt mucebince amel olunur.
5. Hilafına karine olmadıkça sıfatlar muzafın kaydı olur.
6. Hilafına karine olmazsa, zamirler yakına raci olur.
7. Matufun aleyh ile matuf arasındaki vasıf, mevşufuna inhisar eder.
8. Vakıf zamanında mevkûfun aleyhin mevcut olması şart değildir.”³⁷

³¹ Ebu Zehra, Muhâdarât, s. 160; Berki, Vakıflar (1940) s. 83 vd.; Serahî, Muhammed b. Ahmed, el-Mebsût, Dârü'l-Marife, c.I-XXX, Beyrut 1414/1993, XII, 46-47; Tertîb, md. 115.

³² Tertîb, md. 208. “Vâkifin şerâit-i vakfiyeye vukûfu şarttır”.

³³ Berki, “Vakıflarda Şartlara Riayet Meselesi”, VD, İstanbul 1968, sy. 7, s. 13.

³⁴ Tertîb, md. 151, 182, 184, 185, 282, 330; Öztürk, Elmalılı..., s. 100-101; Berki, Vakıflar (1946), s. 5-66.

³⁵ Cihet (ç. cihât), vakfın gayesini gerçekleştirecek olan hizmetlerdir. Berki, İstilah, s. 10; Tertîb, md. 283.

³⁶ Krş. Mecelle md. 12, 61

³⁷ Berki, Şartlara Riayet, s. 14; Krş. Tertîb, md. 7-91.

Bu genel kâideler bazı örnekler üzerinden açıklanabilir. Vakfiyelerde mutlak olarak kullanılan “veled ve evlâd” tabirleri kız veya erkek olarak takyit edilmediğinde, ıtlak üzere bırakılarak erkek ve kıza birlikte şamil olur. “Veled ve evlad-ı zükûrum veya inâsım” ifadesi de mukayyet takyidi üzere olması gerektiğinden erkek veya kız çocuklarından hangisi için kullanılmışsa onu ifade eder. Çocuğu olma ihtimali olmayan kimsenin “evladım” ifadesi, gerçek manasına değil, mecazi olarak torunlara teşmil edilir. “Neslen ba'de neslin” ifadesi de ibare ve tabirlerin kayıtlarıyla birlikte, kül halinde mana ifade edeceğinden dolayı, devam eden tüm nesillere şamil olur. “Bir vakfiyyede, "caalel'vâkifu tevliyete hu linefsihi sümme liveledihi Zeyd-in sümme lievlâdihî" demiş olsa lievlâdihî-deki zamir Zeyde irca' edilir, vâkıfa irca' edilmez.”³⁸

Yukarıdaki maddeler daha çok lafzi anlamda istifade edilebilecek, başka konuların yorumlanmasında da istifade edilen genel kurallardır. Vakıflarda meşrut olan şartların bizzat kendilerinin doğru anlaşılması için ortaya konmuş bazı kurallar da vardır.

1. Vakfiyesi olmayan vakıflarda şart-ı vâkîf, beyyine-i sâire (diğer deliller) ile ispat olunabilir. Vakfiyesi olduğu halde bile vâkîfın şartının anlaşılmadığı durumlarda şahit dahil diğer deliller yargılamada delil olarak kullanılabilir.

2. Şart-ı vâkîf malum olmayan yerde teâmüle bakılır. Diğer delillerden netice alınamadığında önceki mütevellilerin eskiden beri yapageldikleri uygulamalar bu konudaki teâmülü oluşturur.

3. Vakfiyede birlikte uygulama imkanı olmayan birbirine muhalif iki şarttan ikincisi, ilkini ortadan kaldırır.

4. Aksi açıkça anlaşılmadıkça vakıf geliri hak edenler arasında eşit olarak dağıtılır. Bir kısmı belirlenmişse; bunlar arasında belirlenen şekliyle, kalanı diğer hak edenler arasında eşit olarak dağıtılır.

5. Alelittlak vakıf istiğlâle masruftur. Örneğin vakfiyede gelirinden istifade veya oturma arasında belirleme yapılmamışsa, gelirinden istifadeye

³⁸ Bu maddelerin uygulaması bağlamında açıklama ve örnekler için bkz. Berki, Şartlara Riayet, s. 14-15; Berki, Vakıflar (1940), s. 111-114; Berki, Vakıflar (1946), s. 114-115; İbn Âbidîn, Tenkîh, I, 140, 143, 150, Fetâvây-ı Hayriye, s. 156.

yorumlanması gerekir. Bunlardan biri veya diğeri yahut ikisi birden şart olarak öngörülmüşse, şarta uygun hareket edilerek harcama yapılır.³⁹

Vâkıfların şarta dair kullandıkları ve özellikle vakfiyelerde yer verdiği lafızlarda örfün de belirleyici rolü vardır. Örf belli şartlarda İslâm Hukukunda geniş bir kullanıma sahiptir.⁴⁰ Mecellede yer alan “Âdet muhakkemdir.” genel kaidesi de bu alanda bir çerçeve çizmektedir.⁴¹ Vakfiyelerdeki şartların özellikle diğerk hukuki işlemlerden daha uzun ömürlü de olabilen vakıflarda değışen zaman içerisinde, doğru bir şekilde yorumlanabilmesinde örf, vakıf kurucusunun iradesini anlama ve uyma bakımından en önemli yorum yöntemlerinden birisidir.⁴²

Özel ifadeli şartlarla çelişki halinde, kesin olmak kaydıyla genel ifadeli şartların önceliğı vardır.⁴³ Vâkıfın şartı yeterince bilinir olmadığında teamül haline gelmiş eski uygulamalara bakılır. Öncelik o vakfın daha önceki mütevellilerinin ilgili hususta yapmış oldukları icraattır. Bu şekilde kadîm teâmül haline gelmiş olanın dışına çıkılmaması gerekir. Vâkıfın şartı ve kadîm teâmülde emsal uygulamaya rastlanmazsa, artık konu hâkimin kararına bağı hale gelmektedir.⁴⁴ Ömer Hilmi bu hususu; “Mazmûnu sabit olmayıp, minel kadîm kendisiyle amel olunmamış olan vakfiyenin mevâdd-ı mündericesiyle amel ve hükmolunamaz.” şeklinde ifade etmiştir.⁴⁵ Vakfiyede yer alan şartlar

³⁹ Berki, Vakıflar (1946), s. 85 vd.

⁴⁰ Bilgi için bkz. Dönmez, İ. Kâfi, “Örf”, DiA, c. 34, s. 89 vd.

⁴¹ Bkz. Mecelle, md. 36; Ali Haydar Ef., Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm, I, 92 vd.; Hâdimî, Ebu Said Muhammed, Mecâmiu'l-Hakâyık, İstanbul 1311, s. 45, 46; İbn Âbidîn, Mecmûatü Resâil, II, 115; Fethullahü'l-Muîn, Muhammed Ebussuûd b. Ali el-Hüseynî el-Mısri, Haşiyetü ala Şerhi'l-Kenz Muhammed Molla Miskîn - Hâşiyetü Ebi's-Suud Alâ Molla Miskîn-, c.I-III, I. Baskı, Cemiyeti'l-Maarifi'l-Misriyye, Mısır 1287/1870, II, 508; Krş. Bedir, Murteza, Buhara Hukuk Okulu, (Vakıf Hukuku Bağlamında X-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefi Hukuku Üzerine Bir İnceleme), Gözden Geçirilmiş II. Baskı, İSAM Yay., İstanbul 2014, s. 195-196.

⁴² Mahmud Hamza, Mahmud b. Muhammed Nesib b. Hüseyin, el-Ferâidü'l-Behiyye Fi Kavaidi'l Fıkhiyye, Dimaşk-Şam 1298/1880, s. 225; Hallâf, Abdülvehhâb, İlmü Usûli'l-Fıkıh, s. 90.

⁴³ Mahmud Hamza, Ferâid, s. 226.

⁴⁴ Ömer Hilmi, mes. 168, 169.

⁴⁵ Ömer Hilmi, mes. 170.

arasında çatışma olması halinde ikisine de uymak mümkün olmuyorsa, zaman açısından ikinci şart birinciyi ortadan kaldırmış kabul edilir.⁴⁶

Vâkîfın ortaya koyacağı şartların sıhhatini etkileyen belli başlı bazı prensiplerin aşağıdaki şekilde ortaya konması mümkündür:

“1. Vâkîfın makul ve meşru olan şartlarına muhalefet caiz değildir. (Vâkîfın makul ve hukuka uygun şartlarına uyulması gerekir.)

2. Her şart ki, vakfın mahiyetine müessir hükmünü muhildir, bu şart vakfın sıhhatini ihlal eder. (Vakfın hukuki niteliği ihlal edici şartlar, sıhhatini de ihlal eder.)

3. Her şart ki vakfın veya mevkûfun aleyhlerin (kendisine vakıf yapılanların) menfaatine muhaliftir, vakıf sahih ve şart lağvıdır.” (Vakfın ve kendisine vakıf yapılanların menfaatına aykırı şartlar geçersiz, vakıf sahihtir.)⁴⁷

III. Ali Haydar Efendi'nin “Tertîbü's-Sunûf” Adlı Kitabında Vakıf Şartları:

Ali Haydar Efendi, “Tertîbü's-Sunûf”ta konuyu iki fasılda ele almıştır. Bunlardan ilki, “Uyulması Gereken Vakıf Şartları Beyanındadır.” başlığındaki 26. fasıl, diğeri ise, “Vakıf Şartlarına Muhalefetin Caiz Olduğu Mesâil Beyanındadır.” başlıklı 27. fasıldır.

Çalışmamızın bu kısmında konuyu her iki fasıldaki ilgili maddeler üzerinden ve kitabın konuya getirdiği perspektiften ele alacağız. İki fasılda 840 ilâ 882. maddeler arasında konu düzenlemiş olup, Tertîb'in sistematüğının fasıl-madde esaslı olduğunu, fasıl başlıklarının olup, madde başlıklarının olmadığını bu arada belirtmek gerekir. Maddelerin parantez içinde hüküm maddesi haline getirilmiş şekli, parantez dışı bunların açıklaması ve varsa alınan kaynak kitaba ismen temas, ayrıca gerektiğinde sayfa altında alınan kaynaklara ait ibâreler ve diğeri bazı açıklayıcı hususlarla dipnot verme şeklinde ele alınmıştır.

A. “Şart-ı vâkîf nass-ı şârî” gibidir.” Temel Kaidesi:

Vakıf hukukuyla ilgili oldukça yaygın olan bu kaide,⁴⁸ Tertîb'in “Başlangıç”ta yer alan vakıfla ilgili ‘Bazı Fikhî Kaideleri’ni ele alan 2.

⁴⁶ Tertîb, md. 16, 889; Ömer Hilmi, mes. 173; Kadri Paşa, Kânûnu'l-Adl, md. 102; Mahmud Hamza, Ferâid, s. 223; Berki, Şartlara Riayet, s. 15.

⁴⁷ Berki, Vakıflar (1950), s. 8.

⁴⁸ Tertîb. md. 840.

makalesinin 8. maddesinde de düzenlenmiştir. Burada vakıf kurucusunun ortaya koyduğu şartlar; amel, mefhûm ve delâlet yönleriyle şâri'in nassına benzetilmektedir. Hükümlere ulaşmak, kavramsal anlam ve fiil bakımından naslarla olan benzerliği; şartlara uymanın gerekliliği ile bunlara muhalefetin câiz olmayışı ile izah edilmektedir. Mezheplerde genellikle benzer ifadelerle aynı anlayış paylaşılmıştır.⁴⁹ Lafız ve manası ile hükme delâlet bakımından nasların sahip oldukları nitelikler ile vakıf kurucusunun şartlarının anlaşılması arasında metodolojik yorum benzerliği mevcuttur. Burada vakıf hukukuna uygun olarak şartların ortaya konulması ve bu suretle oluşan bağlayıcılıktan, Şâri' tarafından yapılan yapısal anlamdaki hüküm sevki kastedilmemektedir.⁵⁰

Sahih vakıflarda⁵¹ şer'i hükümlere uygun, vakfın gaye ve maslahatını gerçekleştirmeye yönelik şartlara muhalefet ve bunları değiştirmek bazı istisnalar dışında câiz olmamaktadır. Buna aykırılık hâlinde genel kural, vakfın geçerli, ancak şartın geçersiz olduğu şeklindedir.⁵² Örneğin mütevellinin asla azledilemeyeceği şartı bu türdendir. Zaman içerisinde ehliyetizlik ve azli gerektiren hıyânet ortaya çıktığında bu şarta itibar edilmeyerek azil

⁴⁹ İbn Âbidîn, Reddül-Muhtâr, IV, 433; İbn Âbidîn, Tenkîh, I, 123, 168; İbn Nüceym, el-Eşbâh ve'n-Nezâir, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, I. Baskı, Beyrut 1419/1999, s. 163; İbn Nüceym, Resâilü İbn-i Nüceym el İktisadiyye (Resâilü'z-Zeyniye fi Mezhebi'l-Hanefiye), thk. Muhammed Ahmed Serac-Ali Cuma Muhammed, Dârü's-Selâm, Kahire h. 1419/20-1998/99, s. 280; Bilmen, İstılâhât, IV, 339 vd., 352; Kadri Paşa, Kânûnu'l-Adl, s.240 (md. 101, dn. 2); Trablusi, Bürhanüddin İbrahim b. Musa, Kitabül-İs'af fi Ahkâmül-Evkâf, II. Baskı, Mısır 1320/1902, s. 59; Zerka, Ahkâmül-Evkâf, s. 155; İbn Kûdame, Ebu Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed, el-Muğnî, Maktebetül-Kahire, c. I-X, Kahire 1388/1968, VI, 9; Ebül-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfî b. Alî b. Temmâm es-Sübkî, Fetâvâ es-Sübkî, Dârü'l-Meârif, c., I-II , I, 471.

⁵⁰ Bkz. Akgündüz, Vakıf Müessesesi, s. 270; İfadeye yönelik eleştiri için bkz. İbnü'l-Kayyim, İ'lamü'l Muvakkîn, I, s. 238.

⁵¹ Sahih vakıf; konusunu menkul veya gayrimenkul mülk malların teşkil ettiği vakıflardır. Gayrisahih vakıflara irsâdî yahut tahsisat kabilinden vakıflar da denir. Kuru mülkiyet devlette olup, gayrisahih ifadesi hukuken geçersiz oldukları anlamına gelmemektedir. Bunlar da kendi içerisinde sahih olan ve olmayan olarak ikiye ayrılırlar. Bkz. Günay, H. Mehmet, "Vakıf", DİA, c. 42, s. 478; Berki, Vakıflar (1940), s. 16, 17.

⁵² Berki, Vakıflar (1946), s. 82.

gerçekleştirilir.⁵³ Vakfiye bu konuda suskun kalmış da olabilir. Tevliyet konusunda değişiklik yetkisi veren hiçbir şart öngörülme dâhi, vâkîf tarafından hâkimin görüşü de alınarak uygun değişiklik yapılabilir.⁵⁴

Tertîb'te yer alan her iki maddede (md.8 ve 840) verilen çeşitli misaller ile birlikte, vâkîf tarafından tayin edilmiş olan mütevellinin, vefat etmeden önce, tevliyeti de kapsar şekilde başkasını vasi tayin edememesine dâir vâkîfın şartına uyması gerektiği belirtilir. Hâkimin yaptığı tescilden sonra, kuruluşta uhdesine almamışsa, şartların vâkîf tarafından dahi değiştirilme yetkisi bulunmamaktadır.⁵⁵ Çünkü artık vakfedilen mal (*mevkûf*) vâkîfın mülkünden çıkmıştır. Örneğin tıp medresesi olarak tescil edilen vakıf binası, vakfiyedeki şartlar değiştirilerek imalathane, kütüphane, mahkeme ve ambar olarak kullanılamaz. Buna dâir dikkat çekecek kadar çok sayıda uygulamadan örnek nakledilir. Aslı medrese iken sonradan kütüphaneye dönüştürülen bir mahalde kitap okumanın dahi doğru olmadığı, aslı cami olduğu halde farklı bir gayeye dönüştürülen mekanda yahut avlusunda çalışmanın ve orada satılan bir şeyi almanın caiz olmayacağı ifade edilir.⁵⁶

Vakfın meşru gayesini gerçekleştirmeye yönelik olan şartlar, aynı zamanda vakfın maslahatına da uygun kabul edilir. Vakfın kuruluşu esnasında vakfın temel gayesi ve ulaşmak istediği hedef vakfeden tarafından ortaya konulmuştur. Bu hedefe varmak adına vakfın idaresini elinde bulunduranların, vakfın gelirlerini elde etme konusundaki faaliyetleri ile bunların muhafazası, idaresi, dağıtımı, muhasebesi konularına hizmet eden ve vakfedenin en uygun şekilde takdir ettiği düşünülerek onun tarafından konulmuş şartlara muhalefeti caiz olmamaktadır.⁵⁷ Mirasçılarının sorumlu

⁵³ Berki, Vakıflar (1946), s. 82.

⁵⁴ Ömer Hilmi, mes. 163, 165; Bilmen, İstîlâhât, IV, 353; Berki, Vakıflar (1940), s. 80-81.

⁵⁵ Ömer Hilmi, mes.161; Kadri Paşa, Kânûnu'l-Adl, md. 98.

⁵⁶ Ali Haydar, Tertîb, md. 840 (Ayrıca bkz.md. 8 ve 459); Bilmen, İstîlâhât, IV, 352.

⁵⁷ Bkz Hatîb eş-Şîrbînî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed, Muğni'l-Muhtâc İla Ma'rifeti Meâni Elfâzî'l-Minh'ac, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye, I. Baskı, (c.I-VI), yy.1415/1994, III, 535; İbn Kudûme, el-Muğni, VI, 8, 9; Hattâb, Şemsüddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdîrrahman, Mevâhibü'l-Cellî fi Şerhi Muhtasari'l-Halîl, Dârü'l-Fikir, III. Baskı, c. I-VI, yy. 1412/1992, VI, 35, 37; Hassâf, Ahkâmü'l-Evkâf, 21-23; İbyânî, Mebâhis, s. 33; Ebu Zehra, Muhâdarât, s. 163-164; Netîcetü'l-Fetâvâ, s. 182.

olmadığı vakıf borçlarının vakfın gelirlerinden ödenmesi ve istihkakta vakıftan yararlanan fakirlere tahsisten önce bu borçların öncelenmesi, vakfın idâmesine hizmet etmesi dolayısıyla câiz olan şartlardandır.⁵⁸

Özellikle vakıfta bağlayıcılık ve dâimiliğe (*lüzûm ve te'bîd*) aykırı şartlar, maslahatı ortadan kaldıran ve hatta vakıf kurma işlemini zedeleyen şartlardandır.⁵⁹ Bunlar genellikle mülkiyetin vâkıfın elinden çıkmasını engelleyen, hibe ve satabilme haklarının vâkıfta kalmasını sağlamaya yönelik ve yine bu düşünceyle ölümden sonra vakıf malının mirasçılara intikalini öngörerek vakfın kurulmasına imkan veren şartlardandır. Vakfın mevcut ve gerçekleşmesi muhakkak olan bir hususa bağlanması (*müncez olması*) gerekli bir husustur. Buna aykırı olarak şart muhayyerliğinin (*hiyâr-ı şart*)⁶⁰ öngörülmüş olması vakıf oluşumuna engel olur.⁶¹ Ancak mescit vakfında muhayyerlik şartı, vakfın kurulmasına engel olmaz, şartın kendisi geçersiz kabul edilir. Genel anlamda da kendisi geçersiz olup, vakfın kuruluşuna engel olmayan bazı şartlar vardır ki; bunlar vakfın kuruluşuna engel olmamakta, sadece şartların kendisi bâtil olmaktadır.⁶² Şer'i hükümlere veya hayatın mûtad akışına uygun olmayan şartlar, vakfı da ayrıca etkileyip etkilememesi

⁵⁸ Kadri Paşa, Kânûnu'l-Adl, s. 235.

⁵⁹ İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed, el-Bahrü'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik, Dârü'l-Kitabi'l-İslamiye ty, II. Baskı, c.I-VIII (Bahr), V, 208; Hassâf, Ebû Bekr Ahmed b. Ömer b. Müheyr el-Hassâf eş-Şeybânî, Kitabü Ahkâmü'l-Evkâf, I. Baskı, Dîvânü Umûmi'l-Evkâfi'l-Misriye, Mısır 1322/1904 s. 127-129; Trablusi, Bürhanüddin İbrahim b. Musa, Kitabü'l-İs'af fi Ahkâmi'l-Evkâf, II. Baskı, Mısır 1320/1902 (el-İs'af), s.30; Tertîb, md. 275.

⁶⁰ Satış sözleşmesinde tarafların öngörülmüş süre içinde sözleşmeyi kabul edip etmeme seçeneğine sahip olmalarına şart muhayyerliği adı verilir. (Mecelle, md. 300); Ahmed İbrahim, "el-Uğûd ve's-Şürût ve'l- Hiyârât", Mecelletü'l-Kânûn ve'l-İktisâd, VI, Kahire 1934, s.712-713; Özdemir, Recep, "İslâm Hukukunda Şart Muhayyerliği", İÜİFD, Bahar 2016/7(1) 139-172, s.155 vd; Kaşıkçı, Osman, "Eski Hukukumuzda Şarta Bağlı İşlemler", Prof. Dr. Selahattin Sulhi Tekinay'ın Hatırasına Armağan, İstanbul Marmara Hukuk Fakültesi, İstanbul 1999, s. 382, 387 (dn. 74), 389.

⁶¹ Ömer Hilmi, mes. 67-69; Hatemi, Vakıf Kurma Muamelesi, s. 67; Berki, Vakıflar (1946), s. 62.

⁶² İbn Nüceym, Bahr, V, s. 219; Kadri Paşa, Kânûnu'l-Adl, md. 12, 13; Zerka, Ahkâmü'l-Evkâf, s. 146; Fetâvây-ı Kadihân, III, 337; Ömer Hilmi, mes. 69; Berki, Vakıflar (1946), s. 65 (dn. 1).

itibariyle, yukarıdaki anlamlardan biri ya da diğerine dâhil olur.⁶³ 1946 tarihli Mısır Vakıflar Kanunu yukarıda belirtilen her iki tür şartı içeren vakıfların geçerli, şartların ise geçersiz olduğu şeklinde genel bir düzenleme getirmiştir.⁶⁴

“Vakfiye şartlarını vâkîf ve de mütevellinin değiştirmesi sahih ve muteber olmaz.”⁶⁵ Vakıf bağlayıcı olarak kurulunca, şartları bakımından da bağlayıcı olur. Söz konusu hukuki işlemin şartlarla birlikte bir bütün teşkil ettiği ve o hukuki işlemin bütünüleyici parçası olduğu kabul edilir. Bu minvalde hayatta iken belirli fukara lehine oluşturulan şartlar, ölüm hastalığı esnasında farklı cihetlere vâkîf tarafından da olsa vasiyet edilememektedir. Yine bu kapsamda geliri (*ğallesi*) mescide ait vakfın söz konusu geliri ile vakfiye şartlarına aykırı olarak ihtiyaç sahiplerine elbise alınması caiz olmamakta, bu harcamayı mütevellinin kendisi için yapması hâli ayrıca taksir ve teaddi sayılacağından ve dolayısıyla sorumluluk kapsamını “*yed-i emânet*”ten “*yed-i damân*”a dönüştüreceğinden mütevellinin tazmin sorumluluğunu da ortaya çıkarmaktadır.⁶⁶

Mütevellinin görevi esnasında uhdesinde bulundurduğu mal ve diğer haklar bakımından hukuki durumunun emanet vasfını haiz olduğu ve emin sıfatıyla, iyi niyetle bunları elinde bulundurduğu kabul edilir. İyi niyetli zilyet olan “*yed-i emânet*” sahibi (malı emanet sorumluluğu ile elde bulunduran ancak taksir ve teaddisi⁶⁷ -kusur ve hukuka aykırılık- ile mesul olan) müteveli yukarıda belirtilene benzer bazı hallerde durumu “*yed-i damân*”a (*tazminat sorumluluğu ile zilyet olma*) dönüşerek tazmin sorumlusu olmaktadır.⁶⁸

⁶³ Mahmud Hamza, Ferâid, s. 238; Yeken, Ahkâmü'l-Vakf, s. 199-201; Trablusi, el-İs'af, s. 28-29; Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî ed-Dimaşkî, Dürrü'l-Münteka Şerhu'l-Mülteka, İstanbul 1310-1311, II. Baskı c. I-II, (Mecmau'l-Enhur Şerhu Mülteka'l-Ebhur Hamişli), I, 762; Hâdimî, Mecâmî', s. 46.

⁶⁴ Kadri Paşa, Kânûnu'l-Adl, s. 236 vd. (md. 99 ve 100); Mısır Vakıflar Kanunu, md. 22 vd.; Senhûri, Muhammed Ahmed Ferec, el-Kavânînü'l-Misriyye el-Muhtâre mine'l-Fikhi'l-İslamî, Kahire 1368/1949, III, 381 vd.; Yeken, Ahkâmü'l-Vakf, s. 206-207.

⁶⁵ Tertîb, md.841.

⁶⁶ Tertîb, md. 466, 842; Öztürk, Elmalılı..., 207.

⁶⁷ Mehmed Salâhî Bey, Kâmûs-ı Osmânî, (c. I-II / III-IV), İstanbul 1313, III, 109.

⁶⁸ Hukuki işlemlerin sorumluluk özellikleri bakımından çeşitleri için bkz. Ali el-Haffî, ed-Damân fi'l- Fikhi'l-İslamî, I. Kısım, Mısır 1971, s. 102-104, 107-108; Bilmen, İstîlâhât, V, 82-84.

Yukardaki örnekte söz konusu harcamanın gelir fazlası olması hâlinde dâhi tasarruf geçerli olmayıp, yetki kapsamına göre bu gelir fazlasının mescide gelir getirici cihet (*müsteğallât*) yatırımına harcanması gerekir. Aksi durum mütevellinin tazmin sorumluluğunu gerektirir.⁶⁹ Bir ziraat arazisinin "*müsâkât*"⁷⁰ yahut "*ıcar*"a verilmek yoluyla işletilmesi vâkif tarafından şart koşulmuşsa, buna uyulması gerekir. Vâkifin bu şartlara muhalefeti tevliyetten mün'azil olmayı gerektiren ayrı bir şart olarak ileri sürmesi, yine uyulması gerekli bir şart olarak hâkime bu durum gerçekleşirse yeni bir mütevellî tayin etme hakkı verir.⁷¹ Vakfiye şartları gereği vakfın gelirinden maaş veya pay elde etme hakkı olan "*ehl-i vezâif*" kapsamında olan bir şahsın, gerekirse hâkim kararı ile de tespiti yapılarak, vakfın iptalini gerektirecek bir tasarrufta bulunması ve mütevellî ile nizalı (*çekişmeli*) olması halinde, vâkifin bu yöndeki şartına uygun olarak söz konusu vasıflarının (*vazifelerinin*) iptal edilerek vakıfla ilişkilerinin kesilmesi gerekli olur. Bunlar, gayesine uygun olarak vakfın devamlılığını sağlayan ve maslahatına hizmet eden şartlar olarak görülmektedir.⁷² Vâkif tarafından Kur'an okunması ve eğitimi maksadıyla vakfedilen bir yerin farklı gayeler için kullanılması halinde, vakıftan istihkak alınamaması, "*Vâkifin şartı, şâri'in nassı gibidir.*" kaidesi gereğidir.⁷³ Çünkü vâkifin tayiniyle, vakfın konusu belirgin (*muayyen*) hale gelmiştir. Bunlar dışında faaliyet yapılması şartların dışına çıkmak olur.

B. Vakfın Çeşitleri Bakımından Şartlar

Vakıfların farklı yönleri itibarıyla tasnifi yapılmaktadır. Bunlardan en temel olanı vakıfların mahiyeti itibarıyla yapılan tasniftir. Bu bakımdan vakıflar bizzat kendisinden (*aynından*) istifade edilen vakıflar ve gelirinden istifade edilen vakıflar olarak ikiye ayrılmaktadır. İlkine vakif terminolojisi içerisinde "*müessesât-ı hayriye*", diğerine "*müsteğallât-ı vakfiye*" adları verilmektedir.

a) *Müessesât-ı Hayriye*: Bizzat vakfedilen malın kendisinden yararlanan vakıftır. Bunlar kendi içerisinde, kendisinden istifadenin herkese

⁶⁹ Tertîb, md. 842 ve 466; İbn Âbidîn, Reddül-Muhtâr, IV, 436.

⁷⁰ Müsâkât; ürün paylaşım esaslı ziraat ortaklığı. Bkz. Mecelle, md. 1441; Döndüren, Hamdi, "Müsâkât", DİA, c. 32, s. 70.

⁷¹ Tertîb, md. 843; Fetâvâ'l-Hindiye, (Heyet-Nizâmüddin el-Belhî başkanlığında), II. Baskı, c.I-VI, Dârü'l-Fikir, 1310, II, 407.

⁷² Tertîb, md. 844, 845; F. Hindiye, II, 408.

⁷³ Tertîb, md. 8; Hâdimî, s. 45; Fethü'l-Muîn, II, 511.

açık olduğu medrese, cami, kütüphane ve köprü gibi vakıflar ile sadece fakirlerin istifade edebileceği hayrî müesseseler olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar. Fakirlere mahsus imâret, dul ve yetimhaneler ile hastaneler bunlara örnek olarak verilebilir.⁷⁴ Bu tür vakıflar bir kısım kamu hizmetinin görülmesi şeklinde ortaya çıkarlar ve bunların yerine getirilmelerini sağlayarak önemli bir sosyal kamu hizmeti fonksiyonu yerine getirirler.⁷⁵

b) *Müsteğallât-ı Vakfiye*: Bu çeşit vakıflar doğrudan vakfedilenin kendisinden değil de menkul ya da gayrimenkul olarak gelirinden istifade olunan vakıflardır. Bu kısımdaki vakıflar genellikle birinci gruba giren vakıfların gayelerinin gerçekleşmesi için kullanılmışlardır. Müessesât-ı hayriyeye gelir (*galle*) getiren vakıflardandır.⁷⁶ Bu vakıflar genellikle kiraya verilmek suretiyle işletilir ve gelirleri vakfedenin vakıftaki gayesinin tahakkukuna sarf edilir. Vakıf medrese, cami ve hastanenin giderlerini karşılamak üzere vakfedilen mallar buna misal verilebilir. Mesela bir hamam duruma göre ilkinden veya ikincisinden olabilir. Fakirlerin yıkanması için vakfedilen hamam müessesât-ı hayriyedendir. Geliriyle bir caminin masraflarını karşılayan hamam ise, müsteğallât-ı vakfiyedendir. Bunlarda esas olan vakfedenin iradesine ve vakfın gayesine uygun olarak gelirin sarf edilmesi gereken yerlere sarf edilmesidir. Vakfın tamir ve gerekli masrafları sonrası, vakfiyeye uygun olarak vazife denilen maaşlar ve istihkaklar ödenir.⁷⁷ Bu kısma giren vakıflar da “*müsakkafât*” ve “*müstegallât*” olmak üzere ikiye ayrılırlar. *Müsakkafât* kelime anlamı itibarıyla çatılı yapılar anlamına gelir. Üzerinde bina bulunan veya bina yapılmak üzere hazırlanmış yapılardan oluşan binalar, han ve dükkanlar anlaşılır. Diğeri ise, kelime anlamı itibarıyla gelir getiren işletmeler demek olup, ıstılahi anlamda, vakıf olarak gelirinden istifade etmek maksadıyla üzerine ağaç dikilen ve ekin ekilen bahçeler,

⁷⁴ Ömer Hilmi, mes. 16, 178, 179; Tertîb, md. 112; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, s. 283 vd.

⁷⁵ Berki, “İslamda Vakıf Sahih ve Gayr-i Sahih Nevileri I, AÜİFD, c. 6, sy. 1, 1957, s. 26; Arsebük, Esat, Medeni Hukuk I Başlangıç ve Şahsın Hukuku, İstanbul 1938, s. 312; Köprülü, Bülent, “Evvelki Hukukumuzda Vakıf Nev’iyetleri ve İcareteynli Vakıflar”, İÜHF 1951, c.XVII, sy. 3-4, s. 707-708.

⁷⁶ İşeri, Ahmet, “Vakıflar” (Medenî Kanundan Önceki Ve Sonraki Vakıf Nevileri Ve Hukukî Mahiyetleri), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. 21, sy. 1, yıl 1964, s. 211.

⁷⁷ Bkz. Akgündüz, “Galle”, DiA, c. 13, s. 338; Tertîb, md. 115.

bağlar, tarım arazileri bu gruba girmektedir.⁷⁸ Vakıf yapmak isteyen insanlar içinde yaşadıkları cemiyetin önem verdiği dini ve hayrî yapılar ile insanlara maddi ve manevi katkılar sağladığını düşündüğü yerlere bu neviden gelirden istifade edilen müsakkafât ve müsteğallât vakfetmişlerdir.⁷⁹

Bir vakıf gayrimenkul hangi kısma giriyorsa vakfiyesindeki şartlar da buna göre oluşur. Bu da vakıftan istifadeyi tanımlayan ve dolayısıyla sınırlayan bir hukuki sonuç doğurur. Oturma şartını ihtiva eden bir vakıfta, bunun yerine gelir elde etmeyi tercih etmek câiz olmamaktadır.⁸⁰ Hatta evde oturması şart koşulan alandan fazlaca bir mekan bulursa dâhi kendisine şart koşulanlar dışında kiraya vererek gelir elde etmek düşüncesi hayata geçirilmez. Evdekilerin sayısı arttığında yine başlangıçtaki kişi sayısı esas alınarak gelir istihkâkına devam edilir. Vefat yoluyla azaldığında vefat edenin hakkı iptal edilir ve oturma şartına müstehak olanların sayısı da zamanla düşer.⁸¹

Bazen vakfın mahiyeti müsaitse, uygulamada oturmak yahut kiraya vererek gelir elde etmek şeklinde bir tercihin vakıf yöneticilerine bırakıldığı durumlar da söz konusu olabilmektedir. Bu son durumda örneğin bir vakıf gayrimenkulün vakfiyesinde bir okulun müderrisinin kendisinin oturması veya gelirinin kendisine verilmesi şartı yer aldığındaki, mütevellinin ihtiyaç ve maslahata binaen yönetiminde bir tercih hakkı söz konusu olabilmektedir.⁸² Sadece oturma şartı olan vakıfta oturması öngörülen kimse kendisi ve aile efradı ile oturarak kullanması gerekir. Bu kimsenin kendisi oturmayıp, kiraya vererek gelirinden istifade edebilmesi söz konusu olmaz. Bu takdirde gasba dair sorumluluk hükümlerinin ilgili taraflar için işletilmesi gerekir. Ancak

⁷⁸ Akgündüz, Vakıf Müessesesi, s. 288-289; Yılmaz, Mustafa, Eski Vakıfların ve Taşınmazların Günümüzdeki Hukuki Rejimi (Vakıfların ve Malların Hukuki Rejimi), Ankara 2013, s. 105, 106.

⁷⁹ Berki, İslam'da Vakıf I, s. 25; Berki, Vakıflar (1946), s. 116 vd.; Tertîb, md. 110-112,142; Ömer Hilmi, mes. 16 vd.; Onar, S.S., İdare Hukuku, I, 2. bası, İstanbul 1960, s. 540 vd.; Ghazaleh, Pascale, "Introduction Pious Foundations: From Here to Eternity?", Held in Trust-Waqf in The Islamic World, Edited by Pascale Ghazaleh, The American University in Cairo Press Cairo New York 2011, s. 2.

⁸⁰ Berki, Vakıflar (1940), s. 89-91.

⁸¹ Tertîb. md. 850; İbn Âbidîn, Reddül-Muhtâr, IV, 375; Kadri Efendi, Abdülkadir b. Sinanüddin Yusuf, Vâkıâtü'l- Müftîn, I. Baskı, Bulak 1300, 1301 / 1884, s. 76.

⁸² Tertîb. md. 855; Tahtâvi, Ahmed b. Muhammed b. İsmail, Hâşiye alâ'd-Dürri'l-Muhtar, c. I-IV, Dârü'l-Marife, Beyrut 1975, II, 556.

âriyet olarak verildiğinde faydalanma hakkı olanın misafiri kabîlinden caiz görülmektedir. Bir vakıf yerinde oturmak veya gelirinden istifade şartı açık değilse veya lafız mutlak olup, hangisi olduğu tasrih edilmemişse, gelirinden istifade anlaşılması lazım gelmektedir.⁸³ Ancak vakıf yerinin zaruri tamir ihtiyacı olduğunda bunun için kiraya verilmesi mümkün ve gereklidir. Hatta geliri ve tâmiri aynı şahsa meşrû olunan bir vakıfta tâmir yapılmadığında, mütevellî veya hâkim mahallin kira gelirinden öncelikle tâmir yapılmasını sağlayacaktır. Oturan mütevellî gereken tamiri yapmamakta devam ederse hâkim duruma müdahil olacaktır.⁸⁴

Gelirinden istifade olunan, oturmama şartının olmadığı vakıfta, gelirden münhasıran istifade şartına sahip kimse aynı zamanda bu vakıf yerinde oturuyorsa, tamirinden de kendisi sorumludur. Bu kişinin mütevellî olması hâlinde dâhi, hâkim tamire yetecek miktarı oturan mütevelliden tahsil etmek durumundadır.⁸⁵ Hatta şartlara bağlılık anlayışının gereği olarak kız ve erkek evladın oturması şartlı olan bir vakıf gayrimenkulde, o yerin fiziki şartları elverdiği ölçüde kız ve erkek çocukların eşleriyle birlikte oturmaları; evin alanı zamanla yetmez hale geldiğinde ise sadece evladın istifadesi hukuken mümkün olmaktadır.⁸⁶

Vakıf şartlarına aykırı vazife ve rütbe oluşturulması da caiz olmamaktadır.⁸⁷ Mütevellî kendisi yahut başkası için bu tasarrufta bulunamayacağı gibi, hâkimin de buna izin vermesi câiz değildir. Örneğin hâkimin vâkîfın şartına aykırı şekilde mescidin temizlik işleriyle görevli *ferrâş*⁸⁸ tayin etmesi hukuken geçerli olmaz. Mütevellî şart-ı vâkîf çerçevesinde yetkilendirilmiş olmadıkça, örneğin kendisi ümmî olduğu gerekçesiyle muhasebe için belli bir süreliğine de olsa bir vazife belirleyip, birini görevlendiremez. Ancak zaruret halinde ücretle istihdam

⁸³ Ömer Hilmi, mes. 176; Mahmud Hamza, Ferâid, s. 228; F. Hindiye, II, 415; Tertîb, md. 853, 854, 856; İbn Âbidîn, Reddül-Muhtâr, IV, 375.

⁸⁴ Tertîb, md. 396, 851, 852, 857; İbn Âbidîn, Reddül-Muhtâr, IV, 376; İbnü'l-Hümâm, Feth'l-Kadir, VI, 221; İbn Nuceym, Bahr, V, 225, 230; İbn Nuceym, Eşbâh, s. 172; F. Hindiye, II, 369.

⁸⁵ Tertîb, md. 862; İbn Âbidîn, Reddül-Muhtâr, IV, 376.

⁸⁶ Bkz. Tertîb, md. 852.

⁸⁷ Tertîb, md. 114, 115, 385; Fetâvây-ı Hayriye, s. 124, 132.

⁸⁸ Vakıf malların temizlik hizmetlerinden sorumlu vazifelilere *ferrâş* adı verilir. Bkz. Yazıcı, Tahsin-İpşirli, Mehmet, "Ferrâş", DİA, c. 12, s. 408.

sağlanabileceği gibi,⁸⁹ vazife ihdası vakfın maslahatı için zaruri bir ihtiyaç haline gelmişse, hâkimin yapacağı murâfaalı oturumda karar verilmesi gerekir. Bu safhada hâkim, ihdas ettiği vazife için uygulanacak emsal ücreti ya kendisi tespit eder veya mütevelliyeye bunu yapması için izin de verebilir.⁹⁰ Muaccele ve müeccele ile (*peşin ve her yıl ayrıca ödenen*) vakıf mülkte tasarruf hakkı meydana getiren icâreteyn şeklindeki vakıflarda, mutasarrıfın vefatı sonrası için varsa vakfedenin intikâle ilişkin şartına uyulmaması da caiz görülmemiştir.⁹¹

IV. Vâkıfın Şartlarına Muhalefet

Kuruluşu tamamlanan vakıf bu safhadan sonraki icraat ve tasarruflarında kuruluşuna engel olmamış olan şartlara zaman ve durum itibariyle uyum göstermeyebilir. Bu şartlar ya şer'î maksat ve kaidelere bir yönüyle aykırı görünebilir veya zamanla vakfın ve lehine vakıf yapılanların maslahatına ve onların haklarının korunmasına zarar verir ve bu şartlarla artık şer'î bir fayda sağlamıyor olabilir. Bu sebeple bunlara muhalefet etmek ihtiyaç ve hatta bazen zaruret olarak ortaya çıkabilmektedir.⁹²

A. Uyulmaması Mümkün Olan Şartlar

Bu kısımdaki şartlar genel kaide olarak vakfın kuruluşuna engel olmazlar, ancak kendileri ile alakalı çeşitli hukuki durumlar ortaya çıkabilir. Konuya başlıca iki noktadan bakılabilir:

a) İlki, vâkıfın şartlarının vakfa fayda ve maslahat sağlamaması ve hatta zarar vermesi yanında, şer'î maksatlarla da uyumlu olmaması halidir.⁹³ Bu konudaki örneklerde belirtilen bu iki hususun birini veya her ikisini birden görmek mümkündür. Örneğin, vakıf malının belli bir miktar kira bedelinden fazlaya kiraya verilmeyeceği ve hıyanet şüphesi meydana geldiğinde dahi muhasebelerine bakılmayacağı, hıyanetleri ortaya çıktığı halde mütevellinin ve hatta mütevellî olan vâkıfın azledilemeyeceği şartları, bu kabilden bâtil

⁸⁹ Berki, Vakıflar (1946), s. 91-92.

⁹⁰ Tertîb, md. 385 ve 866; Tahtâvi, Haşiye, II, 560; Fetâvây-ı Hayriye, s. 124; Berki, Vakıflar (1946), s. 91, 260.

⁹¹ Tertîb, md. 858, (İcâreteyn için bkz. Tertîb, md. 986, 988-991; Ömer Hilmi, mes. 37, 187 vd.; Kaya Süleyman, Osmanlı Hukukunda İcâreteyn, İstanbul 2014, s. 188-189.

⁹² Zerka, Ahkâmü'l-Evkâf, s. 143-146; Yeken, Ahkâmü'l-Vakf, s. 202.

⁹³ Ebu Zehra, Muhâdarât, s. 160; Yeken, Ahkâmü'l-Vakf, s. 202-203.

(geçersiz) şartlardır.⁹⁴ Osmanlı uygulamasında da bu doğrultuda bir ferman-ı hümayun da sâdir olmuştur.⁹⁵ Ehliyeti olmadığı anlaşılan veya sonradan bunu kaybeden mütevellinin de bu olumsuz şarta (*azledilememe*) rağmen görevden azli gerekir.⁹⁶ İlim ehli olmayan birinin medreseye müderris tayini, hâkim ve devlet görevlilerinin vakfa müdahalesinin yasaklanması, tamiratın “*vezâif*”e önceliği kaidesine aykırı şartlar da şer’i ahkama ve vakfın maslahatına aykırı oldukları için câiz değildirler. Vakıf malının elden çıkarılarak yerine başka bir malın konulmasını (*istibdâl*) yasaklayan şart, yine aynı şekilde vakfın maslahatına aykırı oldukları için geçersiz olup, şartları oluştuğunda istibdâl hâkim izni ile gerçekleştirilir.⁹⁷ Mütevellinin yetkilerine hiçbir surette müdahil olunmaması veya mütevellinin kimseye hesap vermemesi şartları da, genel hukuk kaidelerine ve vakfın menfaatine açıkça aykırı olduğu için hâkim tarafından bu yönde değerlendirilerek iptali gerekir.⁹⁸

b) İkincisi ise, vâkîfın ortaya koyduğu şartın, vakıf için daha faydalı bir netice meydana getirecekse, münferit hâdisede aşılması yahut mevcut şarttan farklı şekilde davranılması hâlidir. İçinde bulunulan durumda vâkîfın şartını uygulamak vakfın menfaatine değildir. Hatta bazen uymama gerekliliği zaruret derecesinde bile olabilir. Bu durumda vakfiyede yer alan şart sonraki hâdiseler için geçerliliğini korumakta, müteveli hâkim kararı ile o durumlara özgü olarak şart-ı vâkîfa muhalefet edebilmektedir. Bu şartların varlığı bazen

⁹⁴ Haskefi, Dürrü Münteka, s. 761; Tahtâvi, Haşiye, II, 551; F. Hindiye, II, 402; Fethu’l-Muîn, II, 515; İbn Nüceym, Bahr, V, 265; İbn Nüceym, Resâil, s.162; Cattan, Henry, “The Law of Waqf”, Law in The Middle East, Edited by Majid Khadduri and Herbert J. Liebesny, Washington 1955, vol. I, (s. 203-219), s. 210; Tertîb, md. 77; Kadri Paşa, Kânûnu’l-Adl, md. 119; Berki, Vakıflar (1940), s. 81.

⁹⁵ Ömer Hilmi, mes. 167 dip notu.

⁹⁶ Tertîb, md. 871; Ömer Hilmi, mes. 166, 167; Kadri Paşa, Kânûnu’l-Adlmd. 248; İbn Âbidîn, Reddû’l-Muhtâr, IV, 387; İbyânî, Mebâhıs, s. 32-33; Ebu Zehra, Muhâdarât, s. 163;

⁹⁷ Bkz. Tertîb, md. 9 ve 870-875, 881; Kadri Paşa, Kânûnu’l-Adl, md. 119; Fethu’l-Muîn, II, 515; İbn Nüceym, Bahr, V, 241, 266; İbn Nüceym, Eşbâh, s. 164; İbn Âbidîn, Tenkîh, I, 119; Vâkiâtü’l-Müftîn, s. 77; İbnü’l-Hümâm, Fethu’l Kadir, VI, 228; Haskefi, Dürrü Münteka, I, 744; Bedir, M., Buhara Hukuk Okulu, s.220; İstibdal için bkz. Tertîb, md. 1542 vd.

⁹⁸ İbn Âbidîn, Reddû’l-Muhtâr, IV, 433; Mardin, Ebulûla, Ahkâm-ı Evkâf, Dârü’l-Fünûn, İstanbul 1339-1340 Ders Yılı Takrirleri, s. 144 vd; Bilmen, İstilâhât, IV, 355.

şer'i ahkama da aykırı olmayabilir, ancak zamanla vakfa zarar vermeye ve nihayetinde vakfın son bulmasına sebep olabilirler. Bu durumda söz konusu şartlara uyulmayarak mefsedetin def'i prensibi hayata geçirilmiş olur. Çünkü bu şartlar vakfın meşru iktisadi faydasını tamamen veya kısmen ortadan kaldıran, yahut sosyal gerçeklikle bağdaşmayan ve dolayısıyla vakıf hedeflerine ulaşmada ve icraatlarında kolaylık yerine zorluk meydana getiren şartlar olmuşlardır.⁹⁹

Hâkimin bu meyanda genel olarak maslahata uygunluk ve menfaatin icap ettirmesi gerekçesi ile verdiği görüş ve kararlar, vâkıfın şartlarına muhalif bile olsa geçerlidir.¹⁰⁰ Örneğin birer sene kiraya verilebileceği şart koşulmuş ve mütevellinin de farklı şartlara uyarlama yetkisinin olmadığı vakıfta, iki veya üç sene altındaki süreler kiracılar için cazip olmazsa bu yola başvurulabilir. Bir sene şartı olan vakıfta bu şarta uyararak vakfın menfaatini sağlayan kiracı bulunduğu, hâkimin iki yahut üç sene için kiraya vermesi de uygun değildir. Hâkimin kararı dâhi maslahata bağlıdır. Burada bir sene müddetle kiralamak isteyen olduğu müddetçe başlangıçtaki şart asıldır ve bu şarta herkesin uymasında vakfın menfaati söz konusudur.¹⁰¹ Maslahatla alakalı olarak bu durum "Mütevelli ve hâkimin vakıf hakkındaki tasarrufu maslahata men'uttur-bağlıdır-" şeklinde genel bir kaideye bağlanmıştır.¹⁰² Vâkıfın düşük belirlediği bir vazife bedelini de, aynı özelliklere sahip ve düşük bedele razı biri olmadıkça, hâkim vakfın maslahatına uygun olarak artırabilir.¹⁰³

B. Vâkıfın Şartlar Üzerindeki Tasarrufu

Vâkıf kendisi tarafından kuruluşta ortaya koymuş olduğu şartları değiştirebilmesi, bu değişiklik yetkisini kendisinin bir ya da birden fazla

⁹⁹ Mahmud Hamza, Ferâid, s. 214-215; Ahmed İbrahim Bey-Vâsıl Alâüddin, Mevsûat, s. 129; Ebu Zehra, Muhâdarât, s. 157.

¹⁰⁰ Trablusi, el-İs'af, s. 59; İbn Âbidîn, Reddül-Muhtâr, IV, 387; Mardin, Ahkâm-ı Evkâf, s. 145-146.

¹⁰¹ Tertîb, md. 847; Kadri Paşa, Kânûnu'l-Adl, md. 119; Fethu'l-Muîn, II, 515; Tahtâvi, Haşîye, II, 552; F. Hindiye, II, 419; İbn Nuceym, Bahr, V, 266; İbnü'l-Bezzâzî, Muhammed b. Şihab el-Hanefî, el-Fetâva'l-Bezzâziyye (el-Fetâva'l-Hindiye kenarı, Diyarbakır 1310, IV-VI ciltler), VI, s. 267, 268; Vakîatü'l- Müftîn, s. 77; Hatîb, Muğni'l-Muhtâc, III, 535; Bedir, M., Buhara Hukuk Okulu, s. 212.

¹⁰² Tertîb, md. 10 ve md. 867, 868; Ömer Hilmi, mes. 165; Bilmen, Istilâhât, IV, 344.

¹⁰³ Tertîb, md. 876-878; Bilmen, Istilâhât, IV, s. 354.

kullanmayı da ayrıca belirlemiş ve şartlar arasına bunu koymuş olmasına bağlıdır.¹⁰⁴ Bu şartların değişiklik yetkisinin bir defadan fazla olması yönünde vakfiyelerde yerleşik olarak “*merraten ba’de uhra*” ve benzeri ifadeler kullanılmıştır.¹⁰⁵ Şartları değiştirebilme yetkisini elinde bulunduran vâkîf, bu yetkisini ölüm hastalığı esnasında da kullanabilmektedir. Aynı zamanda vâkîf bu şartları değiştirebilme imkanını mütevellî için de öngörmüş olabilir.¹⁰⁶ 1946 Mısır Vakıflar Kanununda da, (md.11, 12-13) kendisini başlangıçta bundan mahrum etse bile, şartların vâkîf tarafından değiştirilebileceği kabul edilmiştir.¹⁰⁷

Vâkîfın ortaya koyduğu şartların kendisi dâhil herkesi bağladığını, bunlarla ilgili farklı uygulamaların mahiyeti üzerinde durduk. Çoğunlukla vakfiyede somutlaşan vakîf kurucusunun şartlarını iptal ve değiştirme mümkün olmamakta veya belirttiğimiz üzere belli durumların ortaya çıkması gerekmektedir. Vâkîf tarafından değiştirilebilme imkanının başlangıçta ortaya konması, son dönem İslâm Hukuku eserlerinde birbirine zıt beş çift şeklinde toplam on şart olarak ele alınmıştır. Vakfiyelerde bu çiftlerin birlikte zikredilmesi yaygın kullanımdır. Bu çiftlerden her biri diğerinin müteradifi olmadığı için kullanılması düşünülen yetkinin vakfiyede zikredilmesi gerekir. Örneğin ihrâcî (*çıkarma*) zikretmeksizin, idhâli (*dâhil etme*) şart koşmak mümkündür.¹⁰⁸ Bu şartlardan vakfedilen (*mevkûf*) üzerinde etkili olan *ibdâl* ve *istibdâl* dışındaki diğerleri vakîf gelirlerinin harcanması ile alakalıdır.¹⁰⁹ Bu konunun vakıfta bağlayıcılık (*lüzûm*), dönme (*rücu’*) konularıyla da yakından ilgili olduğunu da görüyoruz. Şartlara muhalefet, onlardan dönmekten ayrı bir konudur. Bazen şartlar değiştirilmez; ancak “*rucû*” edilmeden ihtiyaç ve maslahat gereği belli münferit durumlarda bunlara uyulmaz. Kiralamanın bir seneye sınırlandırıldığında, ihtiyaç sebebiyle bu şarta uyulmayarak sürenin uzatılması bu kabildendir. Bazen de tevliyet şartında olduğu gibi, vâkîfın iradesiyle vakfın faydasına olmak üzere değiştirilebilmektedir.¹¹⁰ Vakfın

¹⁰⁴ Trablusi, el-İs’af, s. 35; Tertîb, md. 405,406.

¹⁰⁵ Bkz. İbyânî, Mebâhıs, s. 38; Tertîb, md. 406.

¹⁰⁶ Ömer Hilmi, mes. 161, 162; Berki, Vakıflar (1940), s. 87.

¹⁰⁷ Bkz. Kadri Paşa, Kânûnu’l-Adl, s. 94; Ahmed İbrahim Bey-Vâsıl Alâüddin, Mevsûat, s. 131.

¹⁰⁸ Kadri Paşa, Kânûnu’l-Adl, md. 121, 122.

¹⁰⁹ Kadri Paşa, Kânûnu’l-Adl, md. 120 (s. 267-268).

¹¹⁰ Zerka, Ahkâmü’l-Evkâf, s. 162, 163.

bağlayıcılık niteliği bütün şartları da etkileyen bir husustur. Vâkîfın bunlardan bazılarını muhalefet edebilme imkanını başlangıçta kendisine birden fazla kullanmak üzere şart koşmasının da bir şart-ı vâkîf olduğunu unutmamak gerekir. Vâkîf için söz konusu olabilen bu yetkiler, yine vâkîf tarafından mütevellî için de şart koşulmuş olabilir.¹¹¹ Bu şartlar sebebiyle vakıflar değişen durumlara veya başlangıçta öngörülemeyen şartlara uyum kabiliyeti göstererek sürdürülebilirliklerini sağlamışlar ve varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bunlar; teksîr-taklîl (*çoğaltma-azaltma*), idhâl-ihrâc (*dahil etme-dışarı çıkarma*), i'ta-hırmân (*verme-mahrum etme*), tağyîr-tebdîl (*başkalaştırma-dönüştürme*), ibdâl-istibdâl (*bedel ile değiştirme-başka mal ile değiştirme*) şartlarıdır.¹¹²

a) *Teksîr-Taklîl (çoğaltma-azaltma)*: Bu şartlar vakîf kurucusunun kendisi için vakîf yapılan ve vakıftan istifade edenlerin (*mürtezika*) gelirdeki istihkaklarını (*paylarını*) artırması veya azaltması anlamına gelir.¹¹³ Belli bir topluluk için vakîf kuranın, vakfiyesinde ziyade ve noksan olarak da adlandırılan bu şartı uygulayabilmeyi kendisi için öngörmüşse, sonradan hayır gayeli farklı bir cihete de gelirini yönlendirmesi mümkün olmaktadır. Vakıfta bir çalışma karşılığı olmaksızın istifadesi olan *zevâid* kabilinden “*rütbe*” sahiplerinin¹¹⁴ “*ehl-i vezâif*” lehine istihkaklarının azaltılması da bu meyandadır. Bu, vakfın asıl gayesi ve maslahatını ihlal etmeyen de bir tasarruftur.¹¹⁵ Vâkîf bu yetkisini herhangi bir kayıt ve şart olmaksızın oluşturabileceği gibi, belli bir süreyle de sınırlı tutabilir. Bu şekilde bir şartın varlığı aranmadan da ihtiyaç ve maslahata binaen hâkimin velâyet-i âmme kapsamında burada yer alan uygulamayı yapabilmesi mümkündür.¹¹⁶ Azaltma ve artırma, vakfın aslına değil, istihkaklara yöneliktir. Sadece bu şarta dayanarak hak sahiplerinden biri için “*hırmân*” (*mahrum etme*) yoluna gidilemez. Genellikle biri diğerini gerektirmekte ise de, bu şekilde olmayan durumlara da uygulamada rastlanabilmektedir.

¹¹¹ Kadri Paşa, Kânûnu'l-Adl, md. 124.

¹¹² Hassâf, s. 23; Çizakça, Murat, A History of Philanthropic Foundations: The Islamic World From the Seventh Century to The Present, Boğaziçi University Press, İstanbul 2000. s. 17-18.

¹¹³ Trablusi, el-İs'af, s. 34.

¹¹⁴ Tertîb, md. 114; Berki, Istılah, s. 60.

¹¹⁵ İbyânî, Mebâhıs, s. 37, 38.

¹¹⁶ Zerka, Ahkâmü'l-Evkâf, s. 169 (dn. 1).

On şart içerisinde yer almayıp, vakfiyelerde kullanılan ve bu şarta benzeyen *tafdîl-tahsis* (*fazlalaştırma-tahsis*) adı verilen diğer bir şart çiftine göre de, mevkûfun aleyhler (*kendilerine vakıf yapılan*)¹¹⁷ arasında birini diğerine tercih ederek, istihkaklarda farklılık yapabilmek mümkün olmaktadır. Vâkîf bunu sağlığında bir kere kullandıktan sonra, ancak birden fazla kullanmak yetkisi varsa ilk tasarrufundan rüçû' veya yeni bir karar alabilecektir. Bu yetki olup, tahsis ve hirmân (*mahrum etme*) yetkileri olmadığına sadece fazlalık ve azlıkta bir farklılaştırmaya gidebilecek, yoksa bir cihet tamamen mahrum edilemeyecektir. İki kardeşten birinin istihkaki oransal olarak yüzde elli artırıldığında, üçe bölünerek artırılan taraf üçte iki alacaktır. Kişi bakımından tahsis olabileceği gibi, süre bakımından tahsis de söz konusu olabilir. Lehine tahsis yapılan, vâkıftan önce vefat ederse eski hâle yeniden dönülür. Tahsis mevkûfun aleyhi (*kendilerine vakıf yapılan*) tamamen mahrum etmeyi kapsamaz.¹¹⁸

b) İdhâl-ıhrâc (dâhil etme-çıkarma): Bu şartın anlamı ise, vakıf kurulurken *mürtezika* içerisine alınmamış olan bir unsurun sonradan bu kapsama alınması, yahut baştan içeride olanın vakıftan istifade kapsamı dışına çıkarılmasıdır.¹¹⁹ Bir kısım yararlanan hariçte bırakılınca gelir geri kalanlara harcanır. Onlardan vefat edenin hakkı da ihraç edilenler dahil edilmeyerek yine geride kalanlara verilir.¹²⁰ Vâkîf bu şartı kullanmadan vefat ettiğinde, mevkûfun aleyhin istihkakları ilk hali üzerine bırakılır. Ayrıca yetkisi olmadıkça, vâkîfın sağlığında veya ölümünden sonra müteveli bu yetkiyi kullanamaz. Bu yetkiler ayrı ayrı veya beraber öngörülmüş de olabilir.¹²¹ Bunların ayrı ayrı olduğu kadar, birlikte de şart koşulabilmesi ve vakfedenin çocuklarından bazıları belli bir gelir seviyesine ulaştığında çıkarma da dahil, galle (*gelir*) paylarını belli vasıf ve durumlara bağlamak da mümkündür. Bir sonraki başlıkta incelenen şart çifti ile de (*i'ta-hırman*) benzer etkiyi gösteren uygulamada örnekler görülmektedir. Tamamen çıkarma şeklinde

¹¹⁷ Berki, İstilah, s. 37.

¹¹⁸ İbyânî, Mebâhıs, s. 40-42; Ebu Zehra, Muhâdarât, s. 174-175; Kadri Paşa, Kânûnu'l-Adl, md. 123, 124 (s. 273,274); Zerka, Ahkâmü'l-Evkâf, s. 167; Trablusi, el-İs'af, s. 126.

¹¹⁹ Trablusi, el-İs'af, s. 34.

¹²⁰ İbyânî, Mebâhıs, s. 39.

¹²¹ Zerka, Ahkâmü'l-Evkâf, s. 166.

kullanılmaya müsait ihraç yetkisi, sonuç itibariyle hırmân (*mahrum etme*) ile aynı etkiyi gösterebilmektedir.¹²²

c) *İ'ta-Hirman* (verme-mahrum etme): Bu şartlar vakıftan yararlananlara düzenli ve sürekli ödeme yapılması yahut tamir ve diğer sebeplerle gelir harcamalarında öncelik gözetilmek suretiyle farklılık yapılabilme imkânı verir. Bu yetki kullanılarak gelirin tamamı veya bir kısmı yararlanarlardan birine mutlak olarak –herhangi bir kayıtla sınırlı olmaksızın– yahut belli bir süreyle verilebilir.¹²³ Belirli bir süre mevkûfun aleyhlerin bazısının istihkaklarını sona erdirip, aralarından bazıları da tercih edilebilir. Böylece mahrum etme ve verme yetkileri aynı anda kullanılmış olur.¹²⁴ Ancak iki şart birlikte kullanılıp, bunun da bir hususta ihtilafa sebep olması halinde *İ'ta* tercih edilmelidir.¹²⁵ Bu maddede yer alan yetki kullanılırken fakirlerin mahrum edilerek, sürekli sadece zenginlerin istifadesinin sağlanması, hayırlı işlerle Allah'a yakın olma, “kurbet”¹²⁶ genel şartına aykırı olacağından, özellikle Hanefilerde geçerli bir vakfın meydana gelmesine engel olabilmektedir.¹²⁷

d) *Tağyîr-Tebdîl* (dönüştürme-değiştirme): Bu şartın kapsamı vakıf kurucusunun kuruluşdaki şartları farklı bir hale getirmesi veya var olanın yerine bir başka şartı ikâme edebilmesidir. Vakfın harcama yer ve konuları arasında yapılabilecek oran ve miktar değişiklikleri bu kapsamdaki farklılaştırma olarak görülebilir.¹²⁸ Vakfiyedeki şartları *tağyîr* ederek vakfın gaye ve hedefine daha uygun başka çözümlere ulaşmak gerekebilir. Yine aynı maksatla örneğin süknâ ve/veya gelir (*galle*) için olan evi sadece gelir maksadıyla ticarethaneye dönüştürmek *tebdîl* anlamına gelmektedir.¹²⁹ Vâkif

¹²² Kadri Paşa, Kânûnu'l-Adl, md. 121 (s. 270, 271).

¹²³ İbyânî, Mebâhıs, s. 39; Kadri Paşa, Kânûnu'l-Adl, md. 125 (s. 275, 276); Tertîb, md. 397, 398.

¹²⁴ Trablusi, el-İs'af, s. 115, 126 vd.

¹²⁵ “İ'ta ve hirman teâruz edince İ'ta takdim olunur.” Tertîb, md. 17.

¹²⁶ Berki, İstilah, s. 32; Tertîb, md. 301, 307-309; Hatemi, Vakıf Kurma Muamelesi, s. 121; Berki, Vakıflar (1946), s. 66.

¹²⁷ İbn Nüceym, Bahr, V, s. 202-204, 206; Ebu Zehra, Muhâdarât, s. 95 vd., 172; Tertîb, md. 266, 267, 301, 302, 303; Berki, İslamda Vakıf, Sahih ve Gayr-İ Sahih Nev'ileri I, s. 25.

¹²⁸ Çizakça, s. 17 (dn. 3).

¹²⁹ Ebu Zehra, Muhâdarât, s. 173; Tertîb, md. 100; Bilmen, İstilahât, IV, 355.

kuruluştta tebdîl yetkisini kendisine olduğu gibi kendisinden sonra gelecek mütevellilere de şart koşabilir.¹³⁰ Burada yer alan her iki ifadenin diğer şartları önemli ölçüde kapsar şekilde anlaşılabilceği ve daha geniş ve esnek bir kullanıma uygun olduğu anlaşılmaktadır. Bu şartların var olduğu, bir sonraki şart grubu olan ibdâl ve istibdâlin yer almadığında dâhi aynı işlevi görebilmektedir.¹³¹

e) *İbdâl-İstibdâl (bedel ile değiştirme-başka mal ile değiştirme)*: Bu şart grubu vâkîfın vakıf malını satarak bir bedel karşılığında elden çıkarması (*ibdâl*)¹³² ve vakfın asıl malının kendi cinsinden olsun ya da olmasın, kısmen yahut tamamen elden çıkarılarak veya değiştirilerek yerine başka bir malın ikame edilmesini ifade etmektedir (*istibdâl*). Burada önceki malın değerinden daha aşıyağıya gidilmesi tefrît kabul edilerek uygun görülmez.¹³³ İstibdâl klasik kaynaklarda malın satılarak yerine bir benzerinin alınması şeklinde anlaşılmış ve bu anlama gelmek üzere tebdîl, tağyîr ve ibdâl terimleri de kullanılmıştır. İbdâl ve istibdâl birbirinden genellikle ayrılmayan ve biri diğerini bütönlöyen kavramlardır. Vakıf malın satımı ibdâli, yeni mal alarak öncekinin bir başkasıyla ikame edilmesi de istibdâl olarak anlaşılmış ve sonraki dönemlerde giderek bir malın araya satış girerek veya girmeyerek farklı bir malla değiştirilmesi şeklinde kavramlaşmıştır.¹³⁴

Bu grup şartlar ile vakıf malının zamanla değer ve işlev kaybının önüne geçmek amaçlanmıştır. Vakıfların kuruluşunun üzerinden çok zaman geçebileceği ve bu sürede vakıf mülklerinin gelir zafiyetine düşerek harap olabileceği göz önüne alınırsa, bu yetkinin vakıf kurucusunda ve yöneticilerde bulunması vakfın sürdürülebilirliği ve maslahatına uygun düşmektedir.¹³⁵ Her hâlükarda dikkatli kullanılması gereken bu yetkinin kuruluş şartlarında olmadığına ya da tam tersi şartın bulunduğunda, vâkîf

¹³⁰ Tertîb, md. 405, 407, 409.

¹³¹ Zerka, Ahkâmü'l-Evkâf, s. 170; Ebu Zehra, Muhâdarât, s. 173-174; Ahmed İbrahim Bey- Vâsıl Alâüddin, Mevsûat, s. 136-137.

¹³² Kadri Paşa, Kânûnu'l-Adl, md. 129 (s. 283).

¹³³ Ebu Zehra, Muhâdarât, s. 173.

¹³⁴ Beyaztaş, Murat, "İslâm Vakıflar Hukukunda İstibdâl", İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi", 2017, c. 3, sy. 1, s. 3-4; Tertîb, md. 141, 277; Kadri Paşa, Kânûnu'l-Adl, md. 129 (s. 282-283, 296).

¹³⁵ Trablusi, el-İs'af, s. 32-33; Hassâf, s. 22; Fetâvây-ı Kadîhân, III, 338-339; Bilmen, İstîlâhât, IV, 355, 356.

ya da mütevellî tarafından kullanılamasa dâhi velâyet-i âmme temsilcisi hâkim zarurete mebni bu yetkiye sahiptir.¹³⁶ Osmanlı uygulaması İmam Ebu Yusuf'un konu hakkındaki olumlu görüşü çerçevesinde gelişmiş, ancak hâkim iznine ve Şeyhülislam Ebussuûd Efendi'nin bu yöndeki görüşü ile h. 951'den itibaren ayrıca padişah onayına tabi olmuştur.¹³⁷ Geçmiş uygulamalar arasında bu şartın istismar edildiğine¹³⁸ ve de başarılı uygulamalarına¹³⁹ dâir örnekler görmek mümkündür.

Yukarıda ele alınan şartların anlaşılması bakımından bazı genel kâidelere yer verilir. Bunlar;

a) Bu şartlar ancak vakfın kuruluşu esnasında ortaya konulursa kullanılırlar.

b) Vakıf kurucusunun söz konusu şartları kendisi, mütevellî veya bir başkası için şart koşması geçerlidir. Burada belirtilenler beraberce zikredildiğinde, vâkif tek başına bu yetkiyi kullanabilirken, diğerlerinin bu yetkiyi vâkıfla beraber kullanmaları gerekecektir. Diğerleri işlem yapma hususunda müvekkile bağlı kullanılması şartıyla yapılan vekâlet akdindeki vekile benzetilmektedir.

c) Başkasının kullanmasına imkân veren yetkinin kullanılması, vâkifin sağlığında söz konusu olmaktadır. Vâkifin vefatı halinde, müvekkili ölen vekile benzetilerek, başkasının yetkisi de son bulmuş olmaktadır.

d) Bu yetkilerin birden fazla kullanılması, başlangıçta bu şekilde öngörülmesine bağlıdır.

e) Bu şartların konusu vakfın harcama cihetlerine yönelik olup, tevliyyete ilişkin değildir. Bu yetkilere vâkif dışında sahip olmak, gelirden istihkakı değiştirmeye yönelik olup, vakıf kurucusundan meşrut mütevelliyi değiştirme yetkisini vermez.¹⁴⁰ Mütevelliyi değiştirme yetkisi bu durumda vakfedene ve şartlar oluştuğunda hâkime aittir.

¹³⁶ Zerka, Ahkâmü'l-Evkâf, s. 171; Yeken, Ahkâmü'l-Vakf, s. 213, 215, 226.

¹³⁷ Bkz. Çizakça, s. 20; Ömer Hilmi, s. 198, (md. 416 dipnotu).

¹³⁸ Akgündüz, Vakıf Müessesesi, s. 383.

¹³⁹ Hoexter, Miriam, "Yirminci Yüzyılda Vakıf Çalışmaları: Durum Tespiti", Çeviren Hatice Güzel, Türk Tarih Kurumu, c.LXV, Ankara 2002, s. 1122.

¹⁴⁰ Tertîb, md. 104 (Vâkif tarafından kuruluşta mütevellî olması şart koşulan mütevelliyeye meşrut mütevellî denir.); Kadri Paşa, Kânûnu'l-Adl, md. 128 (s. 279).

f) Bahsedilen on şart sonradan düşürme (*iskât*) iradesiyle sonlandırılabilir. Vâkıfın vakfiyedeki “*kendim için olan şartları iptal ettim*”, şeklindeki irade açıklamasıyla bu şartlar iptal edilmiş olur. Kural olarak sâkıt olan (*düşen*), avdet etmez (*geri dönmez*).¹⁴¹ Bazı görüş farklılıklarına rağmen, bu husus birçok yerde ve mahkemelerde Hanefi mezhebinde tercih edilen bu görüşe uygun şekilde anlaşılmış ve uygulanmıştır.¹⁴² Örneğin artırma (*tafdîl*) şartı olan bir vakıfta, vakfedenin bunu kullanmayacağını açıklaması üzerine, kendisinin kullanabileceği artırma şartını iptal etmiş olur ve hak sahipleri istihkaklarını eşit veya aldıkları hâl üzere alırlar. Yine vâkıf, bir şahsın vakıf gelirinden istihkakını iptal ettiğinde, bu gelir vâkıftan başkaca bir şart söz konusu değilse fakirlere yönelik hale gelmektedir.¹⁴³

Vakıf kurucusunun şartlar üzerinde değişiklik yapabilme imkânını uhdesinde bulundurmasını öngören şartları vakfiyeler üzerinde görmek mümkündür. Bu konuda 1650-1800 yılları arası Şer’iye Sicillerinde bulunan Konya vakfiyeleri derlenmiş ve *transkribe* edilmiştir. Bu eserden çeşitli örnekler vermek meselenin uygulama şeklini göstermesi açısından faydalı olacaktır. Burada sadece vakfiyelerdeki ilgili kısımlara yer verilecektir.

1. “6. Ben hayatta oldukça vakf-ı mezbûra kendim müteveli olup, *tebdil, tağyir, tahvil ve teksir* kendi elimde ola ve vefatımdan sonra şartlarım değiştirilmeye;”¹⁴⁴

2. “20. Yukarıda vasıfları sayılan evkâfıma hayatta olduğum müddetçe kendim müteveli olup daha önceden olduğu gibi vakfın şartlarının *tebdil* ve *tağyiri*, görevlerin artırılıp eksiltilmesi ölünceye kadar kendi yedimde ola; benim vefatımdan sonra vakfın şartlarının *tebdil* ve *tağyiri* münsed (*kapalı*) olup tevliyet-i merkûme zikredilen ücretiyle oğlum es-Seyyid Mehmed Emin Efendi’ye meşruta ola...”¹⁴⁵

¹⁴¹ Mecelle, md. 51; Hâdimî, s. 45.

¹⁴² Zerka, Ahkâmü'l-Evkâf, s. 172-175; Ebu Zehra, Muhâdarât, s. 177, 178; Ahmed İbrahim Bey-Vâsıl Alâüddin, Mevsûat, s. 137.

¹⁴³ Trablusi, el-İs’af, s. 126, 129; Kadri Paşa, Kânûnu'l-Adl, md. 126 (s. 277-278); krş. Tertîb, md. 382; Berki, Vakıflar (1946), s. 93.

¹⁴⁴ Sak, İzzet, Şer’iye Sicillerinde Bulunan Konya Vakfiyeleri (1650-1800), Kömen Yay., I. Baskı, Konya 2005, İzzet, Konya Vakfiyeleri, s. 35.

¹⁴⁵ Sak, s. 51.

3. "1. Evkâf-ı mezbûrenin usûl ve şartlarının *ta'yin, tebdil ve tağyiri* vefat edinceye kadar kendi yedimde olup, sonra da şartların *tebdil ve tağyiri* mümkün olmaya."¹⁴⁶

4. "13. Ben hayatta oldukça vakfın tevliyeti, şartlarının *tebdil ve tağyiri*, görevlerin ihdası ve ilğası kendi yedimde olup vefat eylediğimde vakf-ı mezburun *tebdil, tağyir, ta'til ve teksiri* mümkün olmayıp hâlâ halile-i celîlem olan Fahrü's-Salihat Fatma Kadın binti Ali mütevellî ola;..."¹⁴⁷

5. "8. Hayatta olduğum sürece vakfın şartlarının *tebdil ve tağyiri* kendi yedimde ola."¹⁴⁸

Bu ve diğer vakfiyelerde dikkatimizi çeken husus vakıf kurucularının hayatta oldukları süre içerisinde vakıf şartlarında değişiklik yapma yetkisini kendileri için şart koştukları, vefatlarından sonra ise genellikle başkasına yetki vermedikleri şeklinde olmuştur. On şartın tamamına bir arada rastlayamadık, ancak ilgili kısımda da belirttiğimiz gibi en geniş değişiklik imkanı veren "*tebdil-tağyir*" şartına genellikle yer verildiği müşâhade edilmiştir.

C. Tahsisat Kabilinden Vakıflarda Şartlara Riayet

Bu çeşit vakıflar devlete ait bir arazinin, kuru mülkiyeti (*rakabe*) devlete ait olmak üzere, gelirlerinin yahut tasarruf hakkının veya her ikisinin devlet başkanı veya yetkisi dahilinde bir şahıs tarafından yine hazineden hukuki olarak hak sahibi bulunan bir cihete vakıf yolu ile tahsis edilmesidir.¹⁴⁹ Bu vakıflara irsâdî veya tahsisat kabilinden vakıflar da denir. Elmalılı irsâdî vakfı "*Vakf-ı irsadi, Beytül-male ait bir mülkün menfaatini müstehikk-ı şer'isine ber-vech-i meşruh tahsis etmekten ibarettir.*" şeklinde tarif etmiştir. Gider ve masrafları hazineye ait olmayan gayeler için bu neviden yapılan vakıf "*gayrisahih irsâdî*" olarak adlandırılmaktadır.¹⁵⁰

Vakıf şartlarına uyulması konusu, genellikle bunları oluşturan devlet reisinin, aynı zamanda iptal edebileceği gerçeğinden hareketle, gayrisahih

¹⁴⁶ Sak, s. 70.

¹⁴⁷ Sak, s. 76.

¹⁴⁸ Sak, s. 79.

¹⁴⁹ Cin, Halil, Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1978, s. 26; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, s. 528.

¹⁵⁰ Öztürk, Elmalılı..., s. 153; Ömer Hilmi, mes. 3; Bilmen, İstılâhât, V, s. 6; Mardin, Ebulûla, Toprak Hukuku Dersleri, İstanbul 1947, s. 20, 22; Berki, İstılâh, s. 27, 28.

tahsisata konu vakıflar için söz konusu değildir. Gayrisahih vakıflarda devlet başkanının tevliyet dâhil diğer şartlarda değişikliğe gitme hakkı, bunlar gerçek manada vakıf olmayıp, tahsis olduğu için var olduğu kabul edilir. Masrafı hazineden olmayan yeni bir vazife ve vakfiye şartlarında yer almayan istifadelerin ihdası da mümkündür. Sahih tahsise konu vakıflarda şartlara muhalefet kâideten olmamakta ve hukuki bir sebep olmadan şartlar değiştirilemediği halde, gayrisahih vakıflarda şartlara riayet de mecburi değildir. Maslahat-ı âmme gereği şartları değiştirme mümkün ve bu konuda yetki sahibi de tahsiste yetkili makam olmaktadır.¹⁵¹

SONUÇ

Tek taraflı bir hukuki işlem olan vakıflarda da akitlerde olduğu gibi şartların önemi bulunmaktadır. Vakıfların kuruluşundan idaresine, yerleşik hale gelmiş sadaka-i cariyeye anlayışından da hareketle, ekonomik ve maddi ilişki yoğunluğu olduğu kadar, Allah'a yakınlaşma, hayır ve kısaca literatürde geçtiği şekliyle "kurbet" gayesi etrafında oluşan manevi algı sebebiyle, şartlar konusunda titizlik göstermek zaruretinin toplum içerisinde sürekli bir karşılığı olmuştur. Konuyu ele alan klasik ve yeni dönem çalışmalarında vakfın kurulması esnasında ortaya konulan şartlar, vakfın önemli kurucu şartlarından olan süreklilik ve bağlayıcılık vasıflarının güçlü kılınmasına vurgu yapmışlardır. Vakıflar konusunda ele alınan hususların önemli bir kısmı doğrudan veya dolaylı şartlarla ilgili olup; hem vakıf kurucusunun iradesini doğru anlayarak, hem de zamanın onu eskitmesine karşı önlem olmak üzere, şartları yerine göre katı veya esnek yorumlamak hususunda akıl yürütülür. Vakıflar İslâm hukuk tarihi içerisinde gelişerek, topluma yönelik hayır ve yardımlaşma anlayışının zirve noktasına taşınmasına sebep olmuş, bireysel yaklaşımlardan sonra kurumsal aşamalardan da geçerek her alana nüfûz etmiştir. Fertlerin yoğun desteğine mazhar olduğu kadar, her dönemde devlet desteklerinden de yoğun olarak nasibini almıştır.

Vakıf yoluyla hayır yapmakta yarışan toplum yapısı, bu alanda oluşan yaygın teorik ve pratik hukuk kültürüne de sahip olmuş, neredeyse her

¹⁵¹ Tertîb, md. 869; Ömer Hilmi, mes. 166; Mahmud Hamza, Ferâid, s. 229; Fetâvây-ı Hayriye, s. 139,140; Zerka, Ahkâmü'l-Evkâf, s. 164; Öztürk, Elmalılı..., s. 154-156; Berki, Vakıflarda Şartlara Riayet, s. 15; Berki, "İslamda Vakıf Sahih ve Gayr-i Sahih Nevileri II, AÜİFD, c. 7, sy. 1, 1958, s. 1-10, s. 2; Tahsisat kabilinden sahih ve gayrisahih vakıflar için bkz. Tertîb, md. 92 vd. ve 354; Ömer Hilmi, mes. 137-139; Bilmen, Istilâhât, IV, 352.

mahallede oluşmuş hayatla iç içe vakıf eserlerle bu alandaki bilgiyi sonraki nesillere aktarmıştır. Vakıfların toplum hayatındaki yeri veciz olarak *"Fihakika Osmanlı İmparatorluğu devrinde pek büyük bir inkişafa mazhar olan bu kabil vakıflar sayesinde bir adam vakıf bir yerde doğar, vakıf beşikte uyur, vakıf mallardan yer ve içer, vakıf kitaplardan okur, vakıf bir mektepte hocalık eder. Vakıf idaresinden ücretini alır ve öldüğü zaman kendisi vakıf bir tabuta konur, vakıf bir mezarlığa gömülürdü. Bu suretle beşeri hayatın bütün icaplarını ve ihtiyaçlarını vakıf mallarla temine pek âlâ imkan vardı."* şeklinde ifade edilmiştir.¹⁵²

Vakıfın ortaya koyduğu şartlara uyma bakımından Ali Haydar Efendi'de öncelikle şartların bağlayıcılığının kavramsal olarak ortaya konulmaya çalışıldığını görüyoruz. Vakfedenin şartlarının, şâri'in nassı mesâbesinde olduğuna vurgu yapılarak, bunun özellikle müessesât-ı hayriye itibarıyla durumunun altı çizilmiştir. Vakıf lâzım hâle geldikten sonra vakıf şartlarına vâkıf ve mütevellinin de sıkı sıkıya bağlı olması gerektiği, asl-ı mâl ve gelirler başta olmak üzere, bu konudaki kurallar çeşitli örneklerle ortaya konulmuştur. Vakfedenin kendisi de şartlarına muhalefet konusunda hüküm ve şartlar meydana getirmiş olabilir. Bu teorik çerçevenin üzerine, şart-ı vâkıfa muhalefetin câiz olduğu hâller, kimler bakımından, nasıl ve hangi hâllerde yapılabileceği düzenlenmek suretiyle konunun kendi içerisinde bütünlüğü sağlanmıştır. Örneğin vâkıfın istibdâl yapılmama şartı olsa dâhi, vakfın menfaatine uygun olması hâlinde bunun hâkim tarafından nasıl yapılabileceği, örnek verilerek anlatılmıştır. Ali Haydar Efendi'nin kendi ifadesiyle, kendi kitabının benzer diğer çalışmalardan farkı, sonraki zamanlarda vakıflar hukukunda meydana gelen değişimleri de ihtiva ederek, bazı eksiklikleri tamamlayarak daha geniş ve etraflıca güncellenmiş olmasıdır. Kitabın geneli bakımından belirtilen bu ifadenin, şart-ı vâkıf bahsi bakımından da geçerli olduğu görülmektedir.

Vakıfların kuruluştaki meşru gayesine uygun gelişmesi için zaman içerisinde şartlar konusu da dahil olmak üzere denenmiş ve süzölmüş ortak bir dil meydana gelmiş ve bu da vakfiyelerde kendisini göstermiştir. Bu bakımdan şartlar konusunda genel akit teorisine dayanan kurallarla beraber, vakıflara özgü, uygulama kabiliyeti toplum üzerinde uzun zaman denenmiş, detaylı bir şart kuralları dizini meydana gelmiştir. Şer'i-hukuki ahkâma uyma temel şartı dışında, kurucular tarafından belirlenen şartlarda toplumdaki

¹⁵² Arsebük, Medeni Hukuk I, s. 297-298.

genel kabul ile özeldeki o vakfa ilişkin maslahat anlayışını bir arada gerçekleştiren bir görüş ve düşünce hâkim olmuştur. Teori ve pratik birbirini besleyerek geliştirmiştir. Şart hukuku olarak adlandırabileceğimiz bu gelişim çizgisi ile, maslahat anlayışından yola çıkarak, salt maddi menfaatten ziyade hayır gayesi ve *kurbet* ile iç içe geçmiş olarak, vakıf yoluyla hayır yapanlara ve hukuk uygulayıcılarına genişlik sağlanmıştır. Bugün de uygulama kabiliyeti olduğunu düşündüğümüz şekliyle şartların vakfın menfaati, zarara uğratılmaması, maslahatı ile uyumlu olmasına her kesim tarafından sürekli özen gösterilmiş, uyumlu olmayan şartları dışarda tutarak vakıflar hayır yolunda ilerlemiştir. Vakıflar ve onların yol haritası mesabesinde olan şartlar, o vakıftan doğrudan yararlanmayan diğer toplum kesimlerinin de murakabesi altında olmuştur.

Vakıf kurucusunun belli bir ekonomik değerle bir defa yaparak sadaka ve hayır işlemesi yerine, aynı değerle kendi kendine yeterli, sürdürülebilir, devamlılığı olan bir iyilik yolunu kendisine ve sonrakilere ulaşması için şartların da buna elverişli olması gerekiyordu. Vakfedenin buna uygun olmayan şartları da velâyet-i âmme yetkisini haiz hâkim tarafından denetleniyor ve vakfın maslahatına uygun hale getiriliyordu. Çünkü artık vakfın gayesine özgülünen mal varlığı, vâkîfın değil toplumun olmaktaydı. Böylece vâkîf, kamu görevlileri, hâkim ve diğer ilgililer vakfı yaşatmaya ve bu yolla hayır işlenmesine, kendilerini resmi, doğrudan veya yerine göre fahri sorumlu kabul ederek katkı vermekteydiler. Vâkîfın şartlarını her devirde doğru anlamak ve uygulamak yükümlülüğü ile vakfın yönelik olduğu hayrî gayeyi sürdürülebilir kılmayı birlikte önceleyen anlayışla büyük bir vakıf medeniyeti inşa edilmiştir.

KAYNAKLAR

- Ahmed İbrahim, "el-Ukûd ve's-Şürût ve'l-Hiyârât", Mecelletü'l-Kânûn ve'l-İktisâd, VI, Kahire 1934, s. 641-722.
- Akgündüz, Ahmed, İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, 3. Baskı, İstanbul 2013, (Vakıf Müessesesi).
- Akgündüz, A., "Galle", DİA, c.13, s. 338-339.
- Akıntürk, Turgut, "Şart ve Mükellefiyet Kavramları Üzerine Bir İnceleme", AÜHFD, 1970, c. 27, sy. 3-4, s. 219-247.
- Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî ed-Dımaşkî (ö. 1088/1677), Dürrü'l-Münteka Şerhu'l-Mülteka, İstanbul 1310-1311, Muharrem Efendi Mat., II. Baskı c. I-II, (Mecmau'l-Enhur Şerhu Mülteka'l-Ebhur Hamişli). (Dürrü Münteka)
- Ali el-Haff, ed-Daman fi'l-Fıkhî'l-İslami, I. Kısım, Mısır 1971.
- Ali Haydar Efendi (ö. 1935), Dürerü'l-Hükkâm Şerh-i Mecelleti'l-Ahkâm, c. I-IV, 3. Baskı, İstanbul 1330. (Mecelle Şerhi)
- Ali Haydar Efendi, Tertîbü's-Sünûf fi Ahkâmi'l-Vükûf, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1337/1340. (Tertîb)
- Apaydın, Hacı Yunus, İslam Hukukunda Hukuki İşlemlerin Hükümsüzlüğü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1989.
- Arsebük, Esat, Medeni Hukuk I Başlangıç ve Şahsın Hukuku, Tan Matbaası, İstanbul 1938.
- Baçoğlu, Tuncay, "Vazife", DİA, c. 42, s. 579-581.
- Bedir, Murteza, Buhara Hukuk Okulu (Vakıf Hukuku Bağlamında X-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefi Hukuku Üzerine Bir İnceleme), Gözden Geçirilmiş II. Baskı, İSAM Yay., İstanbul 2014.
- Berki, Ali Himmet, "İslâmda Vakıf Sahih ve Gayr-i Sahih Nevileri I", AÜİFD, c. 6, sy. 1, 1957, s. 19-26. (İslam'da Vakıf I)
- Berki, A.H., "İslamda Vakıf Sahih ve Gayr-i Sahih Nevileri II", AÜİFD, c. 7, sy. 1, 1958, s. 1-10. (İslam'da Vakıf II)
- Berki, A.H., Vakıflar, Cihan Kitaphanesi, İstanbul 1940. (Vakıflar 1940)
- Berki, A.H., Vakıflar, İkinci Tab'ı, İstanbul 1946. (Vakıflar 1946)
- Berki, A. H., Vakıflar (ikinci kitap: Medenî Kanunda Tesis ve Vakıflar Kanunu Hükümleri), Birinci basılış, Ankara, Nur Matbaası, 1950. (Vakıflar 1950)

- Berki, A.H., İstılah ve Tabirler (Vakfa dair yazılan eserlerle Vakfiye ve benzeri vesikalarda geçen), Ankara 1966, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı. (İstılah)
- Berki, A.H., “Vakıflarda Şartlara Riayet Meselesi”, VD, İstanbul 1968, sy. 7, s. 12-16. (Şartlara Riayet)
- Beyaztaş, Murat, “İslâm Vakıflar Hukukunda İstıbdâl”, İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi”, 2017, c. 3, sy. 1. s. 1-21.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (ö. 1971), Hukûk-ı İslâmiyye ve İstılahâtı Fıkhiyye Kâmûsu, Bilmen Yay., İstanbul 1969.
- Buhâri, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail (256/870), Sahih, Mat. Âmire, c.I-VIII, Mısır 1315.
- Cattan, Henry, “The Law of Waqf”, Law in The Middle East, Edited by Majid Khadduri and Herbert J. Liebesny, Washington 1955, vol. I, s. 203-219.
- Cin, Halil, Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1978.
- Çeker, Orhan, Fıkıh Dersleri-1, Tekin Kitabevi, 9. Baskı, Konya 2016.
- Çizakça, Murat, A History of Philanthropic Foundations: The Islamic World From the Seventh Century to The Present, Boğaziçi University Press, İstanbul 2000.
- Döndüren, Hamdi, İslâm Hukukuna Göre Günümüzde Vakıf Meseleleri, İstanbul 1437/2016.
- Döndüren, Hamdi, “Müsâkât”, DİA, c. 32, s. 70-71.
- Dönmez, İ. Kâfi, “Örf”, DİA, c. 34, s. 87-93.
- Dürrîzâde Mehmed Arif (ö. 1215/1800), Netîcetü'l-Fetâvâ maan Nükûl, İstanbul 1265/1849 Matbaa-i Âmire. (Netîcetü'l-Fetâvâ)
- Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfi b. Alî b. Temmâm es-Sübkî (ö. 756/1355), Fetâvâ es-Sübkî, Dârü'l-Meârif, c. I-II.
- Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî (ö. 592 / 1196), Fetâvây-ı Kadihân (Hâniye), (el-Fetâvâ'l-Hindiye kenarı, Diyarbakır 1310, c. I-III). (Fetâvây-ı Kadihân)
- Ebu Zehra, Muhammed, Muhâdarât fî'l-Vakf, Câmîatü'd-Düvelî'l-Arabiye, Matbaat-ü Ahmed Ali Muhaymire, yy. 1959. (Muhâdarât)

- Eren, Fikret, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 22. Baskı, Yetkin Yay., İstanbul 2017.
- Fetâvâ'l-Hindiye, (Heyet-Nizâmüddin el-Belhî başkanlığında), II. Baskı, c. I-VI, Dârü'l-Fikir, 1310. (F. Hindiye)
- Fethullâhü'l-Muîn, Muhammed Ebussuûd b. Ali el-Hüseynî el-Mısri, Hâşiyetü ala Şerhi'l-Kenz Muhammed Molla Miskîn -Hâşiyetü Ebi's-Suud Alâ Molla Miskîn-, c. I-III, I. Baskı, Cemiyetü'l-Maârifî'l-Mısriyye, Mısır 1287/1870, (Fethu'l-Muîn).
- Ghazaleh, Pascale, "Introduction Pious Foundations: From Here to Eternity?", Held in Trust-Waqf in The Islamic World, Edited by Pascale Ghazaleh, The American University in Cairo Press Cairo New York 2011, s. 1-22.
- Günay, Hacı Mehmet, "Vakıf", DİA, c. 42, s. 475-479.
- Hâdimî, Ebu Said Muhammed (ö. 1176/1762), Mecâmiu'l-Hakâyık, Sahafiyye-i Osmaniye Şti., İstanbul 1311. (Hâdimî)
- Hallâf, Abdülvehhâb, İlmü Usûli'l-Fıkıh, Dârü'l-Müttehıde, Dimaşk 1992.
- Hatemi, Hüseyin, Medeni Hukuk Tüzelkişileri I, İstanbul 1979.
- Hatemi, Hüseyin, Önceki ve Bugünkü Türk Hukuku'nda Vakıf Kurma Muamelesi, İstanbul 1969. (Vakıf Kurma Muamelesi)
- Hatîb eş-Şirbînî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed (ö. 977/1570), Muğni'l-Muhtâc İla Ma'rifeti Meani Elfazî'l-Minhac, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, I. Baskı, c. I-VI, yy. 1415 / 1994.
- Hattâb, Şemsüddin Ebu Abdillah Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahman (ö. 954/1547), Mevahîbü'l-Celîl fi Şerhi Muhtasarî'l-Halîl, Dârü'l-Fikir, III. Baskı, c. I-VI, yy. 1412/1992.
- Hassâf, Ebû Bekr Ahmed b. Ömer b. Müheyr el-Hassâf eş-Şeybânî (ö. 261/875), Kitabü Ahkâmü'l-Evkâf, I. Baskı, Dîvânü Umumi'l-Evkâfi'l-Mısriye Mat., Mısır 1322/1904.
- Hilâlü'r-Rey, Hilâl b. Yahya b. Müslim el-Basri (ö. 645), Ahkâmü'l-Vakf, thk. Halid Abdullah eş-Şuayb, I. Baskı, Garas Yay. (www.gheras.com), Kuveyt 1435/2014. (Hilâlü'r-Rey)
- Hoexter, Miriam, "Yirminci Yüzyılda Vakıf Çalışmaları: Durum Tespiti", Çeviren Hatice Güzel, Türk Tarih Kurumu, c. LXV, Ankara 2002, s. 1115-1145.

- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdî'l-Aziz (ö. 1252/1836), Reddü'l-Muhtâr Ala'd-Dürri'l-Muhtâr, Dârü'l-Fikir, c. I-VI, Beyrut 1412/1992. (Reddü'l-Muhtâr)
- İbn Âbidîn, el-Ukudü'd-Dürriyye fi Tenkîhi'l-Fetâvâ'l-Hamidiyye, (Tenkîh), c.I-II, yy. ty.
- İbn Âbidîn, Mecmûatü Resâil-i İbn-i Âbidin, c.I-II, Dersaadet 1325. (Mecmûatü Resâil)
- İbnü'l-Bezzâzî, Muhammed b. Şihab el-Hanefî (ö. 827/1423), el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye (el-Fetâvâ'l-Hindiye kenarı, Diyarbakır 1310, IV-VI ciltler). (Fetâvâ'l-Bezzâziyye)
- İbn Kûdame, Ebu Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed (ö. 620/1223), el-Muğnî, Maktebetü'l-Kahire, c. I-X, Kahire 1388/1968.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddin Muhammed b. Abdülvahid (ö. 861/1457), Fethu'l-Kadîr, Dârü'l-Fikir, c. I-X, yy. ty.
- İbn Kayyım el-Cevziye, Muhammed b. Ebi Bekir (ö. 751/1350), İ'lâmü'l-Muvakkîn, thk. Muhammed AbdüsSelâm İbrahim, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye, I. Baskı, c. I-IV, Beyrut 1411/1991.
- İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed (ö. 970/1563), el-Bahrü'r-Râik Şerhu Kenzî'd-Dekâik, Dârü'l-Kitabî'l-İslamiye ty, II. Baskı, c. I-VIII. (Bahr)
- İbn Nüceym, el-Eşbâh ve'n-Nezâir, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye, I. Baskı, Beyrut 1419/1999. (Eşbâh)
- İbn Nüceym, Resâilü İbn-i Nüceym el İktisadiyye (Resâilü'z-Zeyniye fi Mezhibi'l-Hanefiye), thk. Muhammed Ahmed Serac-Ali Cuma Muhammed, Dârü's-Selâm, Kahire 1419/20-1998/99. (Resâil)
- İbyânî, Muhammed Zeyd el-İbyânî Bey, Kitabü Mebâhisi'l-Vakf, II. Baskı, Mısır 1330/1912. (Mebâhis)
- İşeri, Ahmet, "Vakıflar" (Medenî Kanundan Önceki ve Sonraki Vakıf Nevileri ve Hukukî Mahiyetleri), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. 21, sy. 1, yıl 1964.
- Kadri Efendi, Abdülkadir b. Sinanüddin Yusuf (v.1084/1674), Vâkıâtü'l-Müftîn, I.Baskı, Matbaat-ı Mîriyye, Bulak 1300,1301/1884. (Vâkıâtü'l-Müftîn)
- Kaşıkcı, Osman, "Eski Hukukumuzda Takyidi Şarta Bağlı İşlemler", Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1997, c. I, sy. 1, s. 207-243.

- Kaşıkçı, O., "Eski Hukukumuzda Şarta Bağlı İşlemler", Prof. Dr. Selahattin Sulhi Tekinay'ın Hatırasına Armağan, İstanbul Marmara Hukuk Fakültesi, İstanbul 1999. s. 375-409.
- Kaşıkçı, O., "Şart", DiA, c. 38, s. 365-367.
- Karaman, Hayrettin, Mukayeseli İslâm Hukuku, c. I-III, 9. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 2016.
- Kaya Süleyman, Osmanlı Hukukunda İcâreteyn, Klasik Yay., İstanbul 2014.
- Kılıçoğlu, Ahmet M., Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Genişletilmiş 20. Bası (Yeni Borçlar Kanununa Göre), Turhan Kitapevi, Ankara 2016.
- Köprülü, Bülent, "Evvelki Hukukumuzda Vakıf Nev'iyetleri ve İcâreteynli Vakıflar", İÜHFM 1951, c. XVII, sy. 3-4, s. 685-717. (Vakıf Nev'iyetleri, 1951)
- Mahmud Hamza, Mahmud b. Muhammed Nesib b. Hüseyin (ö.1305/1887), el-Ferâidü'l-Behiyye Fi Kavaidi'l-Fıkhiyye, Dımaşk-Şam 1298/1880. (Ferâid)
- Mardin, Ebulûla, Ahkâm-ı Evkâf, Dârü'l-Fünun Mat., İstanbul 1339-1340 Ders Yılı Takrirleri.
- Mardin, Ebulûla, Toprak Hukuku Dersleri, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1947.
- Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye (Ahmed Cevdet Paşa) (Mecelle).
- Mehmed Salâhî Bey, Kâmûs-ı Osmânî, (c. I-II / III-IV), İstanbul 1313.
- Mısır Vakıflar Kanunu (1946).
- Ahmed İbrahim Bey-Vâsıl Alâüddin Ahmed İbrahim, Mevsuatü Ahkâmî'l-Vakf Ala'l-Mezahibi'l-Erbaa, el-Mektebetü'l-Ezheriyye lî't-Tûras, Kahire 2009. (Mevsûat)
- Miskavî, Ömer, Nizâmü'l-Vakf ve Ahkâmühü's-Şer'iyetü ve'l-Kanuniyetü, Takdim, Vehbe ez-Zuhayli, Dârü'l-Fikir, Dımaşk 1431/2010.
- Muhammed Kadri Paşa (ö. 1886), Kânunu'l-Adl ve'l-İnsâf fi'l-Kazâi ala Müşkilâtî'l-Evkâf, Tahkik, Ali Cuma Muhammed, Muhammed Ahmed Sirâc, I. Baskı, Dârü's-Selâm, Mısır 1427/2006. (Kânûnu'l-Adl)
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc (ö. 261/874), Sahih, thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki, Dârü'l-Hayâî't-Türâsî'l-Arabiyye, c. I-V, Beyrut ty.

- Onar, S. Sami, İdare Hukuku, I, 2. bası, İstanbul 1960.
- Oğuzman, Kemal M.- Öz, Turgut, M., Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Cilt-1, Gözden Geçirilmiş 14. Bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul 2016.
- Ömer Hilmi, İthâfû'l-Ahlâf fi Ahkâmî'l-Evkâf, Mektebetü Hukûku-ı Şâhâne, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1307.
- Özcan, Tahsin, "Ali Haydar Efendi ve Osmanlı Vakıf Hukuku", II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri, İstanbul 2016, c. II, s. 298-299.
- Özdemir, Recep, "İslâm Hukukunda Şart Muhayyerliği", İÜİFD, Bahar 2016/7 (1), s. 139-172.
- Öztürk, Nazif, Türk Yenileşme Tarihi Çevçevesinde Vakıf Müessesesi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1995.
- Öztürk, Nazif, Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1995. (Elmalılı...)
- Remlî, Hayreddin b. Ahmed (ö. 1081/1671), Fetâvây-ı Hayriye li Nefî'l-Beriyye, c. I-II, Bulak 1273. (Fetâvây-ı Hayriye)
- Sak, İzzet, Şer'îye Sicillerinde Bulunan Konya Vakfiyeleri (1650-1800), Kömen Yay., I. Baskı, Konya 2005.
- Savaş, Abdurrahman, "Network Marketing", II. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi "Günümüzdeki Meseleler", (15-19 Ekim 2015), KTO Karatay Üniversitesi Yay., Konya Aralık 2006. s. 35-74.
- Savaş, Abdurrahman, İslâm Hukuku ve Türk Medeni Hukukunda Evlenmenin Hükümsüzlüğü ve Hukuki Sonuçları, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- Senhûri, Muhammed Ahmed Ferec, el-Kavâninü'l-Mısriyye el-Muhtâre mine'l-Fıkhî'l-İslâmî, Kahire 1368/1949, c. I-III, - (c.III- Kânûnu'l-Vakf-).
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed (ö. 483), el-Mebsût, Dârü'l-Marife, c. I-XXX, Beyrut 1414/1993.
- Tahtâvi, Ahmed b. Muhammed b. İsmail (ö. 1231/1816), Hâşiye ala'd-Dürri'l-Muhtâr, c. I-IV, Dârü'l-Marife, Beyrut 1975. (Haşiye)
- Trablusi, Bürhanüddin İbrahim b. Musa (ö. 922/1516), Kitâbü'l-İs'af fi Ahkâmî'l-Evkâf, II. Baskı, Mısır 1320/1902. (el-İs'af)

- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ Sevre (ö. 279/892), el-Câmi' u's-Sahîh, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Matbaatü'l-Medeni, c. I-V, Kahire 1964.
- Yazıcı, Tahsin-İpşirli, Mehmet, "Ferraş", DİA, c. 12, s. 408-409.
- Yeken, Zühdî, Ahkâmü'l-Vakf, I. Baskı, Matbaatü'l-Asriye, Beyrut ty.
- Yılmaz, Mustafa, Eski Vakıfların ve Taşınmazlarının Günümüzdeki Hukukî Rejimi, (Vakıfların ve Malların Hukuki Rejimi), Ankara 2013.
- Zerka, M. Ahmed, Ahkâmü'l-Evkâf, II. Baskı, Dârü Ammâr, Amman 1419/1998.